مرۆڤ و دەوروبەر

-بەرگی دوەم-

بەدوا ئەوەی لە بەشی یەکەمدا گوترا دەبێ ئێستا لەم بەشەدا هەنگاوێکی یەکجار بەرفرەوانی دیکە بەلای زاتییەتی مرۆڤەوە هەڵێنین کە لەوێدا ترسی دوانەتی dualism بەجارێ ئەو بیریارانە دەتۆقێنێ کە لە دان هێنان بە دەوری ڕابەر و سەربەخۆی هۆش و زات هەڵدەهاتن. ئەگەر لایەنی هۆش و تێگەییشتن و ئیرادە و زات لەوانە بێ بیرکەرەوەی ماددی بهاوێتە سەر باری دۆزینەوەی تەعلیلی ئەوتۆ نەزەریەی ماددی لە داوی دوانەتی ڕەها بکات، وێنەیەکی دیکەی هۆش و زاتی مرۆڤ هەیە پێچەوانەی ئەو وێنەیەتی کە تا ئێستا لێی دەدواین. ئەو وێنەیەش شێوەی سەلبیی هۆش و تێگەییشتنە کە دەکاتەوە تێنەگەییشتن و ڕاست بە غەڵەت گۆڕینەوە و چاکە بە خراپە دانان و ئەو تەرزە وێنەی وەها بەرەواژ کە ئەویش بە درێژایی عومری هەزاران ساڵەی مرۆڤایەتی کاری زاتی نابەجێی کردوە و هەمیشە بۆتە زڕەپارسەنگی ئەو دەستە تەرازوەی کە چالاکیەکانی لایەنی تێگەییشتن و دروست دیتن و لێکدانەوەی ڕاستی هەڵگرتوە: ئا لەم مەیدانە سەرەوبنەدا بیرکەرەوەی ماددی دەبێ بۆ پەڕاندنەوەی فەلسەفەی ماددیی تەقلیدی لە تەگەرەی «دوانەتی» وەها خەریکی سازاندن و گونجاندن و کەلێن گرتن و چاوبەستەکێ بێت کە واقیعی بەستەزمان هیچی بەسەر هیچەوە نەمێنێ.

لە مرۆڤدا هێزی هۆش [بە واتای بەرفرەوانیەوە کە هەموو لایەنە پێزانەکانی دەگرێتەوە] کە ئەمرازی تێگەییشتن و هەموو چالاکیە فکریەکانی مرۆڤایەتییە، زۆر بەسەیری، هەر خۆی سەرچاوەی بەهەڵەدا چوون و لێکدانەوەی بەرەواژ و بۆچوونی چەوت و گومڕا بوون و تێکڕای ئەو تێوەگلانە فکرییانەیە کە تەنها لە مرۆڤدا بەدی دەکرێت و هەرگیز گیانلەبەری بێهۆش بە خۆی و غەریزە سافیلکەکەیەوە دووچاری نابێت.

باسی دەوری سەلبیی هۆش تا بلێی بەربەرەڵلایە و تا بشلێی بە گرێ و گاڵە هەر نەبێ لەبەر ئەوەی کە جارێ کەس بە جۆری سەربەخۆ لەسەر ئەم لایەنە زێدە وێرانکەرەی هۆش نەدواوە. وەها دەبێ دەخوێنیتەوە وەیا دەبیەیت کە فلانە شت لەبەر نەزانی وەیا بەسەهوو چوون وەیا بێ تەگبیری... هتد... سەری نەگرت، بەڵام لە قسەکاندا ڕووناکییەک نادۆزیتەوە هۆی ڕاستینەی ئەم دیاردە بەرچاوەی نەزانین و بەسەهوو چوون و کاری بەرەواژ و نابەرژەوەند بەدەستەوە بدات. خۆ ئەگەر هەموو جارانیش لە باس کردنی تاک تاکی ئەو تەرزە حاڵەتانەدا نووسەران و زانایان بۆچوونی ڕاست و دروستیان بەکار هێنابێت، دیسانەوە هەر ماوە یاسایەکی گشتی بۆ لایەنی سەلبیی هۆش و بڕیارە نادروستەکانی دابندرێت وەیا هەر نەبێ لەبەر تیشکی نەزەریەیەکی تازەدا سەیری بکرێت. تا ئێستا لە خوێندنەوەمدا

هیچ نووسینێکم نەدیتوە دەوری ئەو دیاردەیەی دابێت کە وا خەریکم لێرەدا بە پێی تێگەیشتنی خۆم ڕوونی بکەمەوە، سەیریش لەوەدایە من یەکەم جار شتێکم لەم باسە نووسیبێ لە ساڵی ١٩٤٧ بوو ئەویش بە عەرەبی لە نێوان باسێکی بەربڵاوتردا، هەر لە بیریشمە ئەم دەستە ڕستەیەم بەکار هێنابوو: «فلیس قصاری العقل ان یمتنع عن تفسیر الاشیاء التي لایفهمها وانما هو یفسرها تفسیرات خاطئة» واتاکەشی ئەمەیە: «ئەوپەڕەکەی هۆش ئەوە نییە واز لە تەفسیری ئەو شتانە بهێنێت کە تێیان ناگات، بەڵکوو تەفسیری هەڵەیان بۆ دەهێنێتەوە». دوای ٣٠ ساڵ لەو نووسینە دەبینم هیچ ڕەخنەیەکم لێی نییە و زۆری لێ ڕازیم، تەنانەت دەشێ ئێستاکە بیکەمە دەروازە بەرەو ناوەڕۆکی درێژەی باسەکە و بڵێم:

هۆش، وەیا بە تێکڕایی لایەنی هەست و زانینی مرۆڤ دوو ڕووی پێچەوانەی یەکتری هەیە: یەکێکیان ڕووی بەرەو تێگەییشتن و دروستبینی و دۆزینەوەی ڕاستی، ئەوی دیکەشیان نەزانی و حەپەسان و ورینەی ئەفسانەیی و هەڵەدۆستی... دیارە یەکەمیان ڕوە «ایجابي» و پەسەندەکەی هۆشە ئەوی دیکەشیان ڕوە «سلبي» و ناپەسەندەکەیەتی. لە ئاست ئەم دیاردەیەدا من کاتی خۆی هەر لەو نووسینە کۆنەمدا گوتبووم و ئێستاش دەڵێمەوە: هەرچەند لە حەقیقەتدا زانین و نەزانین، ڕاستی و ورینە، هەمووی هەر بەچکەی هۆشن بەڵام وەها لە هۆش دەوەشێتەوە بڵێین لایەنە پەسەندەکە بەچکە شەرعییەکەیەتی و ئەوی ناپەسەندیش بەچکە زۆڵەکەیەتی چونکە دیارە ئامێری زانین و دۆزینەوەی باری ڕاستی شتان لە مرۆڤدا هۆشە، کە لە مرۆڤیشدا تەنها ئامێر بێ لە هەموو جیهاندا هەر تەنهایە. بە هەموو دڵ و دڵنیاییەوە دەڵێم ئەو فکر و باوەڕە چەوت و چوێرەی کە ئادەمیزاد دەخاتە سەر خۆ بەقوربان کردنی مرۆڤی فێڵباز و درۆزن، بەڕاستی، بەچکە ناشەرعییەکەی هۆش و گۆشیەتی، بەدرێژایی مێژووی کۆنیش کە بوتی پەرستوە هەر پابەندی بەچکەیەکی زۆڵی هۆشەکەی بوە.

لە بەشی یەکەمی ئەم نووسینەدا، کە باسی دەوری سەربەخۆی هۆشم دەکرد و پێش دەوری مادەم دەیەخستەوە، بەشێوەی گشتی، لە ڕابەرایەتی و یەکەمینایەتیی دەوری لایەنی «ئەرێتی»ی هۆشم دەکۆڵیەوە هەرچەند ناوناوە بۆ زێدە جێگیربوونی قسەکانم دەورە «نەرێتی» یەکەشیم دەکردە پاڵپشت، جا ئێستا پێویستە بڵێم بەشێکی زۆر ئاشکرای کارەساتە بەدەکانی مێژووی ئادەمیزاد لەوانە بوون بە چاوی کراوەوە دوای لێکدانەوەی ئاکامی باش و بەدیان بڕیاری کردنیان دەردەچوو، واتە ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕوەی ناومان نا ڕووی «ئەرێتی – ایجابی» چونکە ئێمە مەبەستمان لە سەلبی و ئیجابیی دەوری هۆش لە کۆمەڵایەتیدا ئەوەیە ئاخۆ مرۆڤ هەستی بە چاکە و خراپە و چەوتی و ڕاستیی ئەو شتانە کردوە کە باوەڕی پێ هێناون و بۆیان کۆشاوە یاخود لەلایەن «نەرێتی – سلبی» هۆشەوە وەک ئالەت بەرەو ئەو شتانەوە پاڵی پێوە نراوە.

ئێمە کاتێک کە باسی زاتی مرۆڤمان کرد هەقمانە هەموو کارە بەدەکانی کە بەچاوی کراوەوە کردوونی لەسەر لایەنی سەلبیی زاتەکەی حیساب بکەین هەرچەند لەو حاڵەشدا یەکەمینایەتی خۆی بەرانبەر دەوروبەر و مادده پاراستوە. بەڵام لە حاڵی ئاگا لە خۆبووندا کاری بەد ناکێشێتەوە سەر لایەنی سەلبیی هۆش چونکە مەرج نییە زاتی سەلبی لە هۆشی سەلبییەوە بەوەلەد هاتبێت. بە نموونە دەڵێم دز لە حاڵەتی دزی کردندا هۆشەکەی بەخەبەر و بەئاگایە و دەزانێ خەریکی کاری ناڕەوایە و قانوون

دەیگرێ و خەڵقیش تاوانباری دەکەن، کەچی لە حاڵەتی تەنەکە لێدان بەرانبەر مانگ گیران هۆشی مرۆڤ بەتەواوی هێڕ بوە و بۆتە گومڕایەکی سادە چونکە ئەو تەنەکە لێدانە لە هیچ ڕوویێکەوە خزمایەتی لەگەڵ هیچ ڕاستییەکی ئەم جیهانەدا نییە، هیچ سوود و بەرژەوەندی ناڕەواش بە تەنەکە لێدەرەکە ناگەیەنێ وەک کە ماڵی دزیاری سوودێکی ناڕەوا دەخاتە گیرفانی دزەوە، تەنانەت لەوانەیە تەنەکە لێدەرەکە زاتێکی پاک و چاکیشی هەبێ. ئا لێرەدا نەبوونی زەرەری تەنەکە لێدانەکە پاکانە بۆ «هۆش» ناکات چونکە مەبەستمان کولی و بڕشتی هۆشەکەیە نەک بوون و نەبوونی زەرەر و سوود لە کردەوەدا: هۆشی دز کول نەبوە هەرچەند کارەکەشی بەدە، تەنانەت ئەگەر تێشیدا بکوژرێ هەر ناڵێین هۆشەکەی پەک کەوتە و کولە، بەڵام کە هات و بە فەرماییشتی فێڵبازێک و بە نییەتی چوونە بەهەشت دزیی کرد ئەوسا هۆشەکەشی کولە و کارەکەشی بەدە.

یەکێک کە لە شی کردنەوەی پرسیارێکی «حیساب» هەڵە دەکات وەیا لە هەڵگرتنەوەی ئاوی ڕووبار بۆ سەر زەوی سەهوو لە بڵندایی و نزمایی دەکات وەیا لە دانانەوەی تەڵە ناوەستا دەردەچێ وەیا لە پلانی عەسکەری هێندەی ناپلیۆن بلیمەت نابێ... ئا لەم بارانەدا کابرای تێشکاو هۆش کول و سەلبی نەبوە چونکە ویستوویەتی بەقەدەر حاڵ لە ڕێبازی ڕوون و ڕاستەوە بەرەو ئامانج بڕوات بەڵام هۆیەکی زاتی [غەیری سەلبییەتی هۆش] وەیا هۆیەکی دەرەکی بۆتە لەمپەڕ لە پێش هەنگاوە دروستەکانی هۆشیدا. لەو تەرزە بارانەدا دەتوانین بڵێین کابرا زێدە زیرەک نییە وەیا ماویەتی بەتەواوی بڕەسێت. بەڵام هەر هەمان کابرا کە برووسکەی دیت و بیری بۆ قەمچیی فرشتان ڕۆیی کە لە شەیتانانی دەوەشێنن وێنەیەکی زیهنی سەرانسەر هەڵە و نادروستی بە هۆشدا هاتوە کە ئەگەر لە بنەڕەتدا نەیسڕێتەوە ڕێ نییە وێنەی ڕاست بێتە جێگەیەوە. زاناکانی یۆنان لە کۆنەوە بۆ ئەوە نەچووبوون کە بڕووسکە دیمەنی چالاکیەکی کارەبایە، نەشیان دەزانی کارەبا چییە، بەڵام دەیانویست تەعلیلی لە سروشتەوە بۆ بهێننەوە نەک بیگێڕنەوە بۆ جندۆکە و شەیتان و هێزی ئەفسانەیی. لەمەوە دیارە ئەو زانایانە لە دیاردەی بڕووسکە ویستوویانە لەگەڵ زانست و مەنتیق جووت بڕۆن، هەر وەک کە منداڵ لە ڕێی فراژی بوون و ئەزموونەوە دەگاتە گەنجایەتی و کامڵی و پێگەییشتنەوە. پلەی بەرەژێری زانست و ئەزموون بە عەیبی هۆش حیساب ناکرێ، بە پێچەوانە دەتوانین بە پلەی غونچەی بەرەو کرانەوەی لەقەڵەم بدەین.

لەم لێکدانەوەی ئێستا لەبەر دەستدایە دەنۆڕینە ئەو لایەنە یەکجار سەلبییەی هۆش کە بە تەواوی بەرەواژە و هەرگیز لە خۆیەوە بەرەو ئەرێتی «ایجابية» ناڕوات. هەرچی لایەنی ئیجابیی هۆشە بە بەرییەوە هەیە لە حاڵەتی بە سەهوو چووندا هەر لە عەینی ئەزموونی سەهوەکەوە بارە ڕاستەکەی بدۆزێتەوە. بۆ پتر ڕوون کردنەوەی مەبەست دوو نموونە دەهێنمەوە، یەکێکیان بۆ «ایجابية» و ئەوی دیکەیان بۆ «سلبية» ی ئەو هەڵە و سەهوەی هۆش تێی دەکەوێ.

بۆ حاڵەتی بەسەهووچوونی «سلبی» هۆش لە سروشتەوە نموونە دەخوازمەوە و دەڵێم کە مرۆڤ وای زانی فرتەنەی دەریا لە هەناسەی عەزیای جەهەنەمەوە پەیدا دەبێ هەتا هەتایێ بە لێکدانەوەکەیدا بێت و بچێت ناگاتە هیچ ئەنجامێکی دروست. ڕەنگە هەرجارە جۆری قوربانی دان و خۆ بەسەدەقە کردن بگۆڕێت وەیا عەزیاکە لە جەهەندەمەوە بۆ پشت چیای قاف و جزیرەی واقلواق ڕاگوێزێت، بەڵام هەرگیزاو

هەرگیز هیچ تیشک و ترووسکەیەک لەو ئەفسانەیە هەڵناسێتەوە کوێری و هەڵەکەی ڕوون بکاتەوە چونکە هیچ ترووسکەی حەقیقەتی تێدا نییە زیهن نەی دیتبێ وەک کە لە حەقیقەتی شرایەوەدا هەیە: دەرچوون لەو هەڵەیە هەر بەوە دەکرێ کە مەسەلەی عەزیا لە بنەڕەتەوە ڕەفز بکرێ و بۆچوونێکی بەرەو ڕاست بخرێتە جێگەیەوە.

بۆ حاڵەتی بەسەهووچوونی «ایجابی» ی هۆش نموونە لە ڕیازیات دەهێنمەوە: قوتابی کە لە پرسیارێکی حیسابدا وەها دادەنێ «٦×٦=٣٨» دەشێ بزانێ «٣٨» لەگەڵ پرسیارەکە ناگونجێ ئیتر بە لێکدانەوەیدا بێتەوە و ڕاستییەکە بدۆزێتەوە. بەهەمەحاڵ ئەم ٣٨ ـە لە تەختەی زانستی حیسابدا سێبەریشی نییە.

لەم هەڵسەنگاندنەی دەوری لایەنی سەلبیی هۆش دووچاری لێکدانەوەی بێبڕانەوە دەبین چونکە پەیدا بوونی ڕووی سەلبیی هۆش و ڕووی ئیجابیی هۆش بەیەکەوە لەگەڵ پەیدابوونی هۆشەکە خۆی سەریان هەڵداوە، خۆ ئەگەر قسەکە خوردتر بکەینەوە دەبێ بڵێین ئەوەی ناوی دەنێین ڕووی سەلبی و ڕووی ئیجابی، پێکەوەیان، سەرلەبەری ناوەڕۆک و سروشتی هۆش پێک دەهێنن نەک تەنها دوو ڕووەکەی چونکە ئەو هۆشەی شتان دەزانێ وەیا بەرەو زانینانەوە دەچێ هەر خۆیەتی لە ئاکامی بۆچوونی نادروست وەیا دەسخەڵەت دان غەرقی ئەفسانە دەبێ. لەبەر ئەمە ئەگەر مەبەست ئاسان کردن و تێگەیاندن نەبێ زەحمەتە خەتێکی جوداکەرەوە بە نێوان سروشتی سەلبی و ئیجابیی هۆشدا بکێشرێت هەرچەند ئەنجامەکانیشیان ئەمسەر ئەوسەر و ئەمپەڕ ئەوپەڕ بن.

ئەم زەحمەتیەی لە یەکدی جودا کردنەوەی قابیلیەتی ئیجابی و سەلبیی هۆش وردتر و تەماویترە لە جوداکردنەوەی دەوری پەسەند و بەدی زات چونکە دەشێ زاتی بەد بەوپەڕی هۆش و گۆشەوە پلان بۆ نیازە ناپەسەندەکانی خۆی دابنێت و ژیرانە لە سەری بڕوات. لەمەش پتر: هەر چونکە زاتی بەد هۆشەکەی سەلبی نییە دێت ناوناوە کاری پەسەندی بچووک دەکات بۆ بەجێ هێنانی نیازە بەدە زلەکانی خۆی، کەچی هۆشی ئەفسانەپەرست و گومڕا هەست بە گومڕابوونی خۆی ناکات، بگرە لە ناخی دڵیەوە وا دەزانێ خەڵقی دیکە گومڕان، ڕەنگە بەزەییشی پێیاندا بێتەوە وەیا لە عادەت بەدەر ڕقیان لێ هەڵبگرێ. بەڵام نابێ لەبیر بکەین کە بابای زات بەد هەموو جاران و لە هەموو کاراندا خاوەنی هۆشی ڕووناک نییە چونکە دەشێ ئەویش وەکوو کەڕەواری دیکە لە ئاست گەلێک دیاردەی ئەم جیهانەدا هۆش کول و تاریک بێ وەک ئەوەی کە بە زۆری دز و ڕێگریش لە کاتی مانگ گیراندا تەنەکە لێ دەدەن وەیا پێڵاوی شێخی درۆزن ماچ دەکەن، هەر بەو پێیەش کابرای هۆش تاریک کە تەنەکە بۆ مانگ گیران دەکوتێ دەشێ لە ئاست دیاردەیەکی دیکەدا هۆش کول نەبێت و پێی شێخی درۆزن ماچ نەکات. خولاسە هەروەک مەرج نییە زاتی بەد هەمیشە هۆش تاریک بێ وەیا هەمیشە هۆش ڕووناک بێ، مەرجیش نییە زاتی پەسەند هەمیشە هۆش تاریک وەیا هۆش ڕووناک بێ. ئاپۆرەی خەڵق لەم مەیدانەدا مزاشن.

زەحمەتیەکە جارێکی دیکەش لەوەوە پەیدا دەبێ کە دەبینین زۆر جاران خاوەنی هۆشی جنۆکاوی، وەک گوتم، زاتێکی چاک و پەسەندی هەیە کەچی زانایەکی ئاتۆم زاتێکی زۆر بەدە، بەمەشدا هەموو حیسابێکی سەر بە «هۆشی ڕوون و زاتی بەد» مان لێ تێکەڵ دەبێ چونکە وەک دەزانین سنووری نێوان

هۆش و زاتیش یەکجار باریک و نائاشکرایە. لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ بوێرین لە لێکدانەوەماندا نەهێڵین لایەنی «اخلاق» کە زاتی بەد و چاکی پێ هەڵدەسەنگێ بەسەر بۆچوونەکانماندا زاڵ بێت نەکا هەست و هۆشمان بۆ خۆی بدزێتەوە و بمانکا بە پەندیار و ئامۆژگار. دەبێ لە دۆزینەوەی حەقیقەتی هەموو کێشەیەکدا بەولای بەزەیی و لایەنگیری و ڕق لێ بوونەوەوە بچین تاکوو لە بەندی عاتیفە و حەزی شەخسی ڕزگار بین و بێ چاویلکەی تەرەفداری سەیری پرسیارەکە بکەین.

دیسانەوە دووچاری زەحمەتی دەبینەوە کە بێین جوداوازیی نێوان سەهووی لایەنی ئیجابیی هۆش بە کوێرەواری لایەنە سەلبییەکەی بگرین چونکە جوداوازیەکە هەموو جاران هێندەی فەرقی نێوان سەهووی حیساب و گومڕایی تەنەکە لێدان ئاشکرا سێنایی نییە، بەتایبەتی کە ئاکامی سەهووی هۆشی ڕوون سەر بکێشێتەوە بۆ ماڵ وێرانی و دڕندەیی کە ئیتر ناتوانین دڵی خۆمان بەوە خۆش بکەین گۆیا گرفتاری هەڵەی هۆشی سەهووکردوو بووین نەک تاریکستانی هۆشی ئەفسانەیی و جنۆکاوی.

بە نموونە دەڵێم چ فەرقێک نییە لە نێوان ئەو جەنگەی لە سەر دوو جۆری بوتپەرستی هەڵدەستی لەگەڵ ئەو جەنگەی لە ئەنجامی تێک نەگەییشتنی دوو بەرەی زیرەک بەرپا دەبێ: کێ دەڵێ بوتپەرستە هۆش کولەکان زووتر لە ئاقڵە زانا و ژیرەکان کۆتایی بە شەڕەکە ناهێنن. بەڵام ئەم تێکەڵ پێکەڵیەی کە ناهێڵێ فەرق بە زەڵلەی هۆشی سەهوو کردوو و هۆشی ئەفسانەدۆست بکرێ ئەوەندە زۆر و دائیمی نییە تۆژینەوەی دەوری هۆش و مادده وەیا هۆشی تاریک و هۆشی ڕووناکمان لێ مەنع بکات. بەهەمەحاڵ دۆزینەوەی باری لێکدانەوەی ڕاست و دروست لە کۆمەڵایەتیدا چەندێکی ورد و زەحمەتیش بووبێ ئامانجی مرۆڤ بوە لەوەتەی مرۆڤایەتی داهاتوە. ئێمە ئەگەر لە ڕێی هەست کردن بە دەوری سەلبیی هۆشەوە بتوانین پتر لە کۆمەڵایەتی و مێژوو و ڕەوەکان و ڕووداوەکانیان بگەین و هۆی ڕاستینەی چاکە و خراپەی ڕۆژگارانی لێرە بەپێشەوە بزانین چ زەرەر ناکەین ئەگەر ناوناوە سنووری بەسەهوو چوونی هۆش و سنووری کوێرەواری ئەفسانە بگەنەوە یەکتر وەیا تێکەڵ بن، خۆ ئەگەر ئەم لێکدانەوەیە نەکەین سنوورەکان هەمیشە تێکەڵی یەکدی دەبن و هەستیشی پێ ناکەین. ئا لێرەدا وێنەیەکی دیکەی تێکەڵ بوونی ئەم سنوورانەت بۆ باس دەکەم گەلێک عەنتیکەتر و «زاتیتر» و ئاڵۆزبڵۆز و بەئازارتریشە لەوەی تا ئێستا لێوەی دواوین، تێکەڵ بوونەکەش تا بڵێی ئاشکرایە بەڵام چاو بەسەریدا دەکشێت و نای بینێت:

وا دەبێ ئەو ڕێبازەی کە خوێندەوار و مامۆستا و ڕابەر و هونەرکار بە سەریدا دەڕۆن بە هۆی کۆن بوونیەوە دەوری چاک و سوودبەخشی بەسەر دەچێت هەرچەند لە بنەڕەتدا بە تیشکی زانست و تەجرەبە و بەرەوپێش چوون نەخشەی کێشراوە، بەڵام لەگەڵ بەسەرچوونی دەورەکەی و پێویست بوونی گۆڕینی بە ڕێبازێکی بەرەوپێشتر، بەشی زۆری ئەو ڕووناکبیرانە و ڕابەرانە وەک سۆفی و دەروێش کە پەنجە لە زەرگ و تەپڵ و دەفە گیر دەکەن، ئەوانیش بە شێوەیەکی جەزبەگرتوانە پێ لەسەر ڕاست بوون و پیرۆز بوون و دروست بوونی ڕێبازەکە دادەگرن و گیانبازیی بۆ دەکەن و بە بەژن و باڵایدا هەڵدەڵێن، بەوەشدا یەکجارەکی لە نوێ دۆستی و پێشکەوتن خوازی و خەسڵەتی ڕابەرایەتی دەتارێن و دەبنە جندرمەی کۆنەپەرستی و تاریک بیری و پاشەکشە و ستەم. دیارە لەم حاڵەتەدا دەوری سەلبیی هۆش بەدوا کاتەوە دەستی پێ کردوە نەک لە سەرەتاوە، سەلبییەتەکەش وەک دەبینیت گۆڕانی ئیجابییەتە بە سەلبییەت.

کەواتە لێرەدا حاڵەتێک دێتە بەرچاو کە بریتییە لە سەلبییەتی تەواو بەڵام لە بنەڕەتدا بەچکەی لایەنی سەلبیی هۆش نییە وەک کە ئەفسانە لە سەرەتاوە و یەکسەر بەرهەمی سەلبییەتی هۆشە.

ئەم دیاردەیە بێ زیاد و کەم وەک ئەوەیە ڕووناکی بزێت و تاریکایی لێ بەربێتەوە وەیا تیشکی ڕەش لە ڕۆژ هەڵستێتەوە. لێشتەوە دیارە بایی سەری دەرزی مەوزوعییەت لە مەسەلەکەدا نییە، بە پێچەوانە، دیاردەکە وەها لە زاتییەت ڕۆ چوە و تێیدا خنکاوە و ئاوەژووی ڕووکاری نەدیو بۆتەوە هەر دەڵێی خۆی لێ بزر بوە. ئەم خەسڵەتەی خۆدانە پاڵ شتی ئاشنا و مەئلووف، لە نووسیناندا باس دەکرێت و دەبردرێتەوە بۆ خوە زۆر مەشوورەکەی Conservatism کە لە عەرەبیدا «روح المحافظة» ی پێ دەڵێن و لە کوردیشدا جارێ زاراوەی بۆ دانەندراوە‹١٢›. ڕاستییەکەی، ئەم تەرزە باس کردنە ڕاڕەوییە لە سێ لاوە ڕەخنەی لێ دەگیرێ:

یەکەم، لەوەدا کە خەسڵەتەکە بە هەند هەڵنەگیراوە و چ حیسابی بۆ نەکراوە نە لە ڕووداوی گشتی مێژوویی – کۆمەڵایەتی و نە لە کردەوەی تاکدا، هەر دەڵێی ئەویش وەک هەناسە هەڵهێنان و پێکەنین و نووستنە کە ئەنجامی کۆمەڵایەتی نادەنەوە.

لای دوەم، ئەوەیە کە لەبەر حیساب بۆ نەکردن و تێ نەخوێندنەوە کەس لێی قووڵ نەبۆتەوە بۆ سەرچاوەی‌و بۆ جۆرەکانی و ئاکامەکانی و بۆ هیچ سەروبەرێکی، کەچی هەموو شتێکی سەر بەم دیاردەیە بەدرێژایی عومری مرۆڤایەتی بەردەوام و بەرچاو و کاریگەر بوە تا ئێستاکەش کاریگەر بوونی لە چاوان دەچەقێ.

لایەنی سێیەم، ئەوەیە کە خەسڵەتی «کۆنەواری» هەموو جاران لەگەڵ ئەم سەلبییەتەی لێرەدا خەریکی باس کردنین یەکدی ناگرنەوە چونکە لە بنەڕەتدا کۆنەواری کەرستەی لەسەرخۆ کردنەوە و بەردەوام بوونی مرۆڤ بوە بەو مانایە کە باوەش بە ڕابردوودا گرتن خۆ بەستنەوەیە بە سەرلەبەر و سەرجوملەی مرۆڤایەتی بە ئێستا و ڕابردووییەوە، دیارە «ئێستا» ش دەبێتەوە ڕابردوو تەنانەت دواڕۆژیش دەبێتە ئێستا و ڕابردوو. بەو پێیە کۆنەواری مەعقوول و لە سنوور نەترازاو ڕێ نادا، بێلزوم، دەماری پێوەندی قۆناغەکانی ژیان «هی تاک و کۆمەڵ» هەڵبرێتەوە بەمەشدا تا ڕادەیەک دەرفەتی تیژڕۆ و پەلەکەر تەسک دەبێتەوە و وێرانکاریی پەرگیران درەنگتر دەست پێ دەکات، ڕەنگە زەحمەتتریش سەرکەوێت. کۆنەواری عادەتی کە هارمۆنی ژیان و بەسەربردن دەپارێزێ و تام لە ڕایەڵەکانی پێوەندی کۆمەڵایەتی دەگێڕێ، کە هات و لە سنووری پێویست دەرچوو و ڕێی لە داهاتی تازەی سوودبەخش گرت تێکەڵ بە ڕوە سەلبییەکەی هۆش دەبێ.

خۆ بەستنەوەی زانا و ئەدیب و هونەرکار بەو باوەڕە ڕێز لێ گیراوانەی کە دەوریان بەسەر چوە و بوونەتە لەمپەڕ لە پێش تێهەڵکشین و بەرەوپێش چوونی کۆمەڵایەتی، هەڵدەگرێ دەمەتەقە لەسەر بنگە و بناوانی بکرێ، بەڵام بێگومان بە هیچ جۆرێک پێوەندی بە مەوزوعییەتەوە نییە مەگەر پێوەندی دژایەتی و پێچەوانەیەتی وەک کە بڵێین ساردی پێوەندی بە گەرمییەوە هەیە لەو ڕووەوە کە بە نەمانی گەرمی ساردی پەیدا دەبێ. هەڵبەت کە دیاردەکە مەوزووعی نەبوو هەر دەمێنێتەوە زاتی بێت ئیتر چ ناوێک و سەرچاوەیەکی بۆ دەدۆزرێتەوە با بدۆزرێتەوە فەرقێک بە نامەوزووعی بوونی ناکات: هەر ئەوەندەی تێدا

دەبێ ئایا دابڕینی وشەی زاتی بەسەر ئەو دیاردە و سەرچاوەیەدا بایی هێزی دیاردەکە دەکات؟ ئایا ناوی «زاتی» پڕ بەپێستی دیاردەکەیە؟ کە بگەڕێیتەوە بۆ سەرەتاکانی پەیدابوونی مەزهەبە جۆراجۆرەکانی ئیسلام دەبینیت هەر یەکەیان ناوێکی لێ نراوە مشتی خۆیەتی وەک: المرجئة، اللاأدرية، الظاهرية... سەیرێکی زاراوەی تەکنیک و زانستەکانی سەردەمیش بکەیت دەبینیت ئەوانیش بەتەواوی ڕەنگی بابەتەکەیان دەدەنەوە.

ئەوەی زێدە سەرنج ڕاکێشە لەم بەرەواژبوونەوەی مەوزووعییەت بۆ ئەفسانە، زێدە سووربوون و پێ داگرتنی بەرەی بیری ماددییە لەسەر باوەڕە کۆن بوەکانیان، واتە بە ڕادەی داواکردنی مەوزووعییەت لە بیروباوەڕدا دەماری کۆنەپەرستییان ئەستوورتر دەبێ: بە نموونە، ڕۆشنبیری ئەو ولاتانەی لە ڕواڵەت و نەزەریەدا دژی تاکپەرستن یەکجار تاکپەرستترن لە ڕۆشنبیری ولاتی وەک سوید و فنلەندە. گۆڤار و چاپەمەنی یەکێک لە ولاتە شۆڕشگێڕەکانی ڕۆژهەلاتی دوور هەمووی وەک داستانی ڕۆستەمی زاڵ بە شان و باهوو و قارەمانەتی و بلیمەتی و خالقیەتی سەرۆکەکەی هەڵدەڵێت. لە یەکەم ڕووپەڕەی گۆڤارەوە تا دوایین ڕووپەڕەی هەر باسی یەکەمینایەتی و ڕابەرایەتی و پێغەمبەرایەتی و، بگرە خوایەتی، سەرۆکی باڵای ئەو ولاتەیە. دەوجا فەرموو مەوزووعییەت لەو ماددییەتە هەڵێنجە کە لە قاڵبی جەماهیریەتیدا هەر خەریکی تاکپەرستیە وەک کە بابایەکی نوێژکەر لە بری «فاتحە و تحیات» هەر کفران بکات: تۆ بە چیدا دیارە دژی تاکپەرستیت؟ بەوەدا کە هەموو دەم تاک دەپەرستم. تۆش بە چیدا ئیسپاتی مسڵمانەتیت دەکەیت؟ بەوەدا کە هەر خەریکی کفر کردنم.

نامەوزووعییەتی بابای ماددی هەر لەوەندەدا ناوەستێ کە کڕنوو بۆ تاک دەبات وەیا پێ لەسەر باوەڕی کۆنینە دادەگرێ: کاری گومڕاتری ئەوەیە کە هەموو عومری لە ئیسپاتی ڕاست بوونی باوەڕە پووچەڵەکانی بەسەر دەبات و دەشبێتە ئاگر لە عومری ئەو مرۆڤە ئازادانە بەر دەبێت کە دەزانن و دەڵێن باوەڕی ڕاست چییە و هی پووچەڵیش کامیانە.

ئەو تەرزە ڕۆشنبیرە وەرگەڕاوانە لە ڕۆژگارێکدا کە خۆیان خەریکی خەباتی نهێنی دەبن هەموو پۆلیسی نهێنی ولاتەکەی خۆیان بە جاسووس دادەنێن کەچی دواتر کە دەسەلات دەگرنە دەست دەبنەوە جاسووس بەسەر غەیری تاقمی خۆیاندا، شەرمیش نایانگرێ کە شانازی بەو جاسووسیەتەوە دەکەن. ساڵی ١٩٥٩ گەورەترین لێپرسراوی بەرەی ماددی لەکۆیێ ئیخباریەی لە چەند نیشتمانپەروەری «بەرەی یەکگرتوو» دا کە خۆی نوێنەری بەرەی لای خۆی بوو تێیدا، دواتر کە قسەکەی بە ڕوودا درایەوە وەک بووقلەموون چەتری فیز و نازی لێدا و گوتی: بە شانازییەوە بۆ لەناوبردنتان ئیخباریەتان لێ دەدەم... واش ڕێک کەوت دوای چەند ساڵێک هەمان «شۆڕشگێڕ!!» کەوتە بارێک مان و نەمانی خستە بەردەستی ئەو لایەنەی کە بە شانازییەوە لەناوی دەبردن. ئا لەو دەمەدا کە هێز لەدەست خۆیدا نەبوو شەرەف و شانازی لەوەدا دەدیت کەوا کەس ئیخباریە لەکەس نەدات و کەس هەوڵی لەناوبردنی کەس نەدات و هەموو عالەم برا بن. بێگومان ئەو تەرزە هەڵوەستە بەرەواژانە هەمووی زادەی زاتی گومڕا وەیا بەچکەی هۆشی تاریک هەڵگەڕاوە، چ تەئویلێکی نیمچە ژیرانەش نییە بیانباتەوە سەر مەوزووعییەت و مرۆڤدۆستی. خۆ ئەگەر بە زۆرەملێش پێمان بسەلمێنن کە مەوزووعییەتی تێدایە من لە جیاتی هەموو

مرۆڤایەتی دەڵێم دەک بە لەعنەت بێ ئەو مەوزووعیەتەی بڕیاری لەناوبردنی دڵسۆزان دەردەچوێنێ ئنجا ماوە بڵێم لەناوبردنی خەڵق بە بڕیاری ڕاستەوخۆی بێتەئویل بە شەرەفترە لەو بڕیارەی بە درۆوە بەسترابێتەوە چونکە ڕاهێنانی بەرەی شۆڕشگێڕ بە درۆ خۆی لە خۆیدا تاوانێکی گەورەیە لەو ڕووەوە کە هەمیشە دەبێتە هۆی هەڕەشە کردن لە بێتاوانان کە ئیتر باوەڕ بە قودسیەتی مان و بوون و بەسەربردن، بگرە مرۆڤایەتیش، دەپوێتەوە.

بەهەمەحاڵ درۆ هەڵبەستن بۆ تاوانبار کردنی دڵسۆزان کاری مەوزووعییەت نییە، کاری زاتی پەسەند و هۆشی ڕووناکیش نییە: بەولای ناپەسەندی زات و تاریکیی هۆشەوە دەبێ زاتی کەسی درۆ هەڵبەست و بوختان ساز لە پەستیش ڕۆ چووبێت و دڵۆپی شەرمیشی تکابێت. ئەو کەسانەی مەوزووعییەت و سوودی گشتی لەو تەرزە بوختان و درۆیانەدا دەدۆزنەوە و بە خۆیانی ڕەوا دەبینن نایەن ئەو حەقە بۆ غەیری خۆیان ڕەوا ببینن و خۆیانی تێدا ببنە نێچیر و قوربانی، بە پێچەوانە، لەو تەرزە حاڵەتەدا کە بوختان ڕوو لە خۆیان بکات دەبنە بولبولی هەزارداستان لە مەدحی داد و ڕاستی و برایەتی و مەوزووعییەت و سوودی گشتی...

بەداخەوە گەلێک لە مێژوونووسان بەڕاشکاوی هەڵوەستی پیاوە دڕندە سەرکەوتوەکانی بەر لە سەدان ساڵ بە هەڵوەستی مەوزووعی و دروست و پێویست دادەنێن، بەڵام ئەگەر لە ڕۆژگاری خۆیاندا سەرۆکی وڵاتەکەیان مانگێکیان حەبس بکات چ بەرژەوەند و مەوزووعییەت و سوودی گشتی لەو کارەدا نابینن بەڵکوو هەرچی شەرافەت و نرخی بەرز و ئاکاری مەردانە هەیە دژی ئەو سەرۆکە بەخەبەر دەهێنن. دام و دەزگاکانی خزمەتی نهێنیشی تاوانبار دەکەن، ئیتر مەپرسە چۆن دەبنە داواکاری داد و وەفا... هەڵبەت تێکڕای ئەم تەرزە هەڵوەستە چڵکنانە چ لە پیاوی مێژوونووسەوە بێت و چ لە بیرکەرەوەی ماددی بێت و چ لە مرۆی سەر بە غەیب و میتافیزیکەوە بێت زەنەی زاتی کوێر و گومڕا و بێڕەحمن، هەتا تێشیدا قووڵتر ببنەوە پتر بە گومڕاییدا دەچنە خوارێ هەرچەند لەوەشدا بەڵگەی زانست و فەلسەفەی مەزووعی هەڵبەستن بۆ پێویست بوونی هەڵوەستەکەیان...

ڕوون کردنەوەی تەواوی بەیەکدی گرتنی لایەنی سەلبی و ئیجابیی دەوری هۆش لە تێوەڕامانی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتی هەرە کۆن چاکتر مومکین دەبێ و باشتر کاریگەرایەتی لایەنە سەلبییەکە جلوە دەبەستێ نەک بێین یەکەندەردوو یەخەی مرۆڤایەتی ئەم سەردەمە بگرین کە لە ئاکامی بەرەوپێش چوونی هەزاران ساڵەیدا دوو دیاردەی وەک «چوونە ناو مانگ» و «شەپڵتە خواردن» هێندە لەیەکدی ترازاون زەحمەتە بۆ چاوی بەپەلە ببنەوە بەچکە شەرعییەکە و ناشەرعییەکەی تاکە سەرچاوەی «هۆش». دەبێ لە سەرەتای بەیەکەوە هاتنی هەردوو لای سەلبی و ئیجابیی «هۆش» شێوەی «جمرانە» یيان ببینین، بە تەواوی وەک ئەوەی کە دوو منداڵی جمرانە لە ساواییدا گەلێک پتر لەیەک دەکەن تا ئەو دەمەی کە بلووغیان دەبێ چونکە هەموو جوداوازیەکی نابەرچاوی ساوایی لە دواتردا بەرچاو و بەرهەست دەبێ. لەبەر ئەمە چاکترە لێرەدا قسەمان بۆ ڕۆژگارە دێرینەکان بگێرینەوە، لەوەشدا بەسەر ئەو ڕێبازەدا بچین و بێین کە فکری ماددی لێی خۆش دێت نەک ڕێبازی سەر بەغەیب کە دەزانین لەوێدا دوو شەقامە ڕێی

چاكە و خراپە، بینایی و گومڕایی، دەچێتەوە بۆ توانا و حیكمەتی كردگار چونكە ئێمە هەڵسەنگاندنی ترسی بیریاری ماددی لە فكرەی «دوانەتی» مان بەدەستەوەیە، دیارە دەبێ هەڵسەنگاندنەكەش بە كێش و تەرازووی بیری ماددی بكرێ دەنا مرۆڤی ماددی خۆی ناچار نابینێ ئاوڕیش لە قسەكانمان بداتەوە چ جایی ئەوەی بایەخی پێ بدات، ڕەنگە بەم حاڵەش نەتوانین هیچ ڕەزامەندییەكی وەدەست بهێنین هەرچەند دەشێ لە لایەكی دیكەوە پیاوی سەر بەغەیب لە خۆمان بتۆرێنین بەوەدا كە تەنها بەڵگەی ماددی دەكەینەوە بە ڕەخنە لە ماددییەتە تەقلیدیەكە.

بە پێی ئەو حیكایەتەی زانایانی بایۆلۆجی و گۆڕانی گیانلەبەران بۆمانی دەگێڕنەوە و فەلسەفەی ماددیش زۆری لێ ڕازییە، مرۆڤ لە كۆنێكی زۆر كۆنەوە جانەوەرێكی وەك مەیموون و فیل و چەقەڵ بوە. لەو پلەیەدا كە جارێ «هۆش» پەیدا نەبوە ئەو گیانلەبەرەی كە بە دوایی دەبێتە «مرۆڤ» ئەویش هەر ملكەچی یاساكانی گۆڕانی بایۆلۆجی بوە بێ ئەوەی هیچ جۆرە شێوەی كۆمەڵایەتی نە بەرچاو و نە پەنامەكی لەو گیانلەبەرەدا دەركەوتبێت. بە درێژبوونەوەی كات و كەڵەكە كردنی ئەو كاریگەرانە و هۆیانەی لە سروشتدا هەبوون ژیانی سادە و سافیلكەی گیانلەبەرە پێشكەوتوەكانی وەك تیرەی شامپانزی و گۆریللا و باپیرەگەورەی مرۆڤ بۆ پێشەوەتر و ئاگادارتری و هەستیارترییەوە بۆتەوە، بەوەدا سەرەتایەكی یەكجار كز و بێهێز و لێڵ لە هێوێنی هۆش و تێگەییشتن لە تاكە تیرەی باپیرەگەورەی مرۆڤدا ڕسكاوە. لەگەڵ ڕسكانی ئەم هێوێنەدا سەرەتای كۆمەڵایەتی لە دەوری گیانلەبەرییەوە بۆ دەوری «هۆشلەبەری» داكەوت. ئەم هۆشە سەرەتاییە بەدەم فراژی بوونێكی یەكجار سست و كزەوە بۆتە بنەمای پێوەندی و تەفاعولی تازەداهاتووی نێوان ئەو گیانلەبەرە و سروشت [وەك داتاشینی بەرد بۆ كاری ڕۆژانە – وەك پەیداكردنی ئاگر – وەك هەڵگرتنی خۆراك بۆ دەمی پێویست – وەك پۆشاك...]. گۆڕان و بەرەوپێش چوون و هەمەچەشنە بوون و بەهێزتر بوونی پێوەندی ئەو گیانلەبەرە «مرۆڤ ئاسایی» یە لەگەڵ بوونەوەردا، وردە وردە، سەری كێشایەوە بۆ داهاتنی جۆری تازەبەتازەی پێوەندی نێوان تاكەكان و كۆمەڵگە بچووكەكانی گیانلەبەرە هۆشلەبەرەكە و كەمەكەمە ژیان بەتێكڕایی ڕووەو ناسادەیی و ئاڵۆزان و گرێ و گاڵ بۆوە تا لە ئاكامی گۆڕان و بەرەوپێش چوونی سەدان هەزار ساڵەییدا نەوعی مرۆڤ بە هەموو خاسیەتە جوداكەرەوە و بەرچاوەكانیەوە پێی نایە ئەو قۆناغەی كە بە ئاشكرایی و ڕوونی دیاردەی كۆمەڵایەتی و مێژوویی بوو بە ڕاستیەكی نەوباوی هەرە گەورەی بوونەوەر [ئەم باسە دەبێ لە كتێبی تایبەتی خۆیدا سەری پێدا بگیرێ. لێرەدا هەر بایی پەنجە بۆ ڕاكێشان و پێدا تێپەڕین ڕێم هەیە دەوری هەڵبێم].

هەرچەند دەشێ زاناكانی ئەنترۆپۆلۆجی و بایۆلۆجی و ئاركیۆلۆجی و مێژوو و كۆمەڵایەتی و هەموو ئەو لكە زانستانەی پێوەندییان بە مرۆڤەوە هەیە كەم و زۆر جوداوازیی لێكدانەوە و بۆچوون و شی كردنەوە لە دیاردەی كۆمەڵایەتی بەرەو باوەڕ و ڕاڕەوی جۆرجۆریانەوە ببات، تەنانەت دەشێ زاناكانی هەر یەكێك لەو زانستانەش لە بیروباوەڕدا یەكدی نەگرنەوە، دیسان گومان لەوەدا نییە كە:

١– كۆمەڵایەتی بەند بوە بە مرۆڤایەتییەوە.

٢– مرۆڤایەتیش بەند بوە و هەر بەندیش دەبێ بەو خاسیەتانەی كە تەنها لە مرۆڤدا هەن. بە نموونە،

مەیلی زایەند و هەستی برسییەتی و خۆپاراستن و ماندوو بوون و حەسانەوە و ژین و مردن ... و ... و... هەموویان لە هەموو گیانلەبەراندا هەیە بەلاّم ئەمانە و هەرچی خاسیەتی دیکەش هەیە لەوانەی مرۆڤ و گیانلەبەر تێیاندا بەشدارن نەبوونەتە بنەمای کۆمەلاّیەتی لای هیچ کامێک لەو گیانلەبەرانەدا هەرچەند ناوناوە ژیانی هاریکاری‌و چالاکیی ڕێک و پێک و سەلماندنی سەرۆکایەتی و ئەو تەرزە مامڵەتانە لە نێوان هەندێک تیرەی ئەو گیانلەبەرانەدا هاتۆتە دی بەلاّم لەوانەدا «کۆمەلاّیەتی» و بەدوا ئەودا «مێژوو» پەیدا نەبوە.

٣- ئاشکرایە بزوێنەری هۆش جوداکەرەوەی هەرە کاریگەر و بەرچاو و بەبڕشتە لە مرۆڤدا چونکە بە کول بوون و پەک کەوتنی هۆش مرۆڤایەتی لە خۆوە دەپووتێتەوە و دەچێتەوە، لەو ڕووەوە کە هیچ خاسیەتێک و شتێکی دیکە لە مرۆڤدا ناتوانێ بێهۆش مرۆڤایەتیەکەی ڕابگرێت. بەڵێ، دەزانین بەدەم ڕەوتی بەرەو مرۆڤایەتییەوە، جگە لە هۆش، چەند خاسیەتی دیکەش کە هەر لە مرۆڤدا هەیە [وەک ئاخاوتن، بەژنی ڕاست، پەنجەی لەبار...] بوون بە تەواوکەری پێداویستەکانی مرۆڤایەتی، بەلاّم تێکڕای ئەو خاسیەتانە دەشێ پێیان بگوترێ کەرەستە و یاریدەر و پەراوێزی هۆش چونکە تێکڕایان ناتوانن بێ هۆش «مرۆڤایەتی» پەیدا بکەن. بە نموونە بێنە مرۆڤ بخەسێنە وەیا پەنجەکانی ببڕەوە وەیا بالاّی بچەمێنەوە وەیا زمانی لاڵ بکە هەر بە مرۆڤی دەمێنێتەوە، بەلاّم کە شێتت کرد لە تروکەیەکی چاودا پەکی مرۆڤایەتیەکەی دەکەوێ هەرچەند هەموو ئەندام و خاسیەتەکانی دیکەی بێعەیب بن. خولاسە کۆمەلاّیەتی و مێژوو بەندە بەو خاسیەتە تایبەتیانەی کە هەر لە مرۆڤدا هەن و زەمبەرەکی هەموشیان بزوێنی هۆشە.

ئەو ڕێبازەی گۆڕانی کۆمەلاّیەتی کە وا لە سەرەتاوە بە تیشکی یەکجار کزی هۆشی تازە پشکووتوو روون دەبۆوە و پێبەپێی پتر ئالۆزکانی ژیان و تەفاعولی لەگەڵ دەوروبەردا تێ بڕ کردن و هەست بەشت کردنی هۆشەکە زیادی دەکرد و باشتر دەیتوانی ڕێگە بۆ مرۆڤ دەرکات لە مامڵەتی هەزار و یەک سەرەی «پەلەی ژیان» دا، ڕێبازێکی خوێناوی و دڕکاوی و پێچەلپێچ و پڕ ستەم و دزێوی و ترس بوە. «ڕەئیف خووری» لە وەسفی ڕێگەی مێژوویی کرێکار و فەلاح لە نێوان پێنج خشتەکیەکی بین درێژدا دەڵێ:

سبيلي ملؤها الاشواك من خلفي و قدامي

عليها بقع حمر جرت من جسدي الدامي

ئەم ڕێگایە دڕکاوی و خوێناوییەی کرێکار و فەلاحی قەسیدەکەی «ڕەئیف...» لە دەیان هەزار ساڵەوە ڕێبازی تیرەی ئادەمیزاد بوە و تا ئێستاش شریتە بەرەو دواڕۆژێکی نادیارەوە درێژ دەکاتەوە. مرۆڤ لەم گەشتە پڕ ئەرک و زەحمەتی و چەکمەسەریەیدا، چەندی بە هۆی سەرەتایی و کەمبڕشتی و بێهێزی و کزی لایەنە ئیجابیەکەی هۆشیەوە تێشکاو بوە هێندەش بەدەست لایەنە سەلبییەکەیەوە ڕەنجەڕۆ و قوربەسەر بوە.

مرۆڤی سەرەتایی، کە تا ئێستاش پاشماوەی تا بڵێی زۆرە، ئامادە بوە هەمیشە هێندەی کە لە پێناو ژیانی خۆی و خێزانی بجۆشێ و بخەبتێ هێندەش بۆ دڵدانەوەی ساحیر و کاهین و هێزی پەنامەکی بجۆشێ و بخەبتێ وەیا بەقەدەر پاراستنی گیانی خۆی و خێزانی بۆ پاراستنی بوتەکەشی گیانبازی بکات. ئەو مرۆڤە سەرەتاییە لەوانە بوە بایی ئەرکی جۆگا هەڵکەندن نەزر و سەدەقەش بۆ هێزی پەنامەکی پێشکەش بکات وەیا لە ترسی شەبەنگی مردوان جۆگاکەی لە شوێنی هەموارەوە هەڵئەنگێوێ بۆ ئەستەنگ و هەڵدێران. من بۆ خۆم ئاگادارم، شایەدیشم زۆرن، بایزی مام کاکی ئاوایی «کانی کەند» ی سەر بە قەزای کۆیێ مەڕێکی لە خۆی گرت بەڵکوو خوا تەرزە و ڕەهێڵێک دەنێرێ بۆ کوتان و لەناو بردنی پارچە دەغڵێکی کە لەعادەت بەدەر هەڵکەوتووبوو... هەر لەبیرمە لێم پرسی: مام بایز ئەم نەزرە بۆ چی؟ گوتی چوومە سوێی دەغڵەکەم دیتم سووڕاوە، لێم مەعیەن بوو ئەگەر خوای بۆ خۆ نەباتەوە سەرم دەخوا... چاک بوو خوا لێی قبووڵ کرد و تەزرەیەکی وەهای ناردە سەر دەغڵەکە نەبووی کرد، مام بایزیش – خوای لێ خۆش بێ – مەردانە نەزرەکەی بەجێ هێنا و مەڕەکەی لە عەردی دا گۆشتەکەی بەشیەوە.

ئەم نەزر لەخۆگرتنە کە کاری سەلبیی هۆشە وەک ئەوە نییە مرۆڤ لە کۆنی هەرە کۆنەوە هۆشی بە سوودی نوێڵ نەشکاوە و پتر لە لزوم بە هەڵکەندنی بەردێکەوە ماندوو بوە... وەک ئەوە نییە لەبەر نەخوێندەواری گوێ نەداتە پاگژی... وەک ئەوە نییە منداڵ لەبەر نەفامی پەنجە بۆ ئاگر درێژ بکات... مرۆڤی نامەلەوان بخنکێت... خانووی دیوار خوار بەسەر خەڵقدا بتەپێ. ئەم ناتەواوییانە بەرهەمی لایەنی سەلبی نین چونکە بە چەند تەجرەبە و ڕاهاتنێک مرۆڤ تێیان دەگات، وەک دەشزانین گەشتی مرۆڤ بەناو هەرێمی «ئەزموون و هەڵە» دا خشکەی عادەتی و ڕاست و دروستی هۆشە بەرەو ڕۆشنایی و ڕەسینەوە. بەڵام باوەڕ هێنان بە مێردەزمە و قوربانی دان دژی دەغڵی هەڵکەوتوو و هەڵئەنگاوتنی جۆگە بۆ ئەستەنگان لەبەر خاتری دێو و پەری و سەدان ئەرکی دیکەی بێهوودەی وەک خۆ لە دار و بەردی قەبرستانی دوورەدەست هەڵسوون کاری لایەنی سەلبیی هۆشن... هەنگاوی بەرەو پاشن... تاریکی و کۆت و زنجیرن، هیچیشیان ئەوە نین لە خۆوە ببنە هۆی چاوکرانەوە و فراژی بوون و بەرەو پێش چوون.

دەشێ «ئەزموون و هەڵە» لە کەسبی جۆگە هەڵگرتندا ببێتە بنگەی پسپۆڕی ئاو هەڵگرتنەوە، هەروەهاش دەشێ هەموو ئەو ناتەواویانەی پەکیان لەسەر پتر تاقی کردنەوە و ڕاهاتن کەوتوە سەر بە دروستی و تەواوی بگەیەنن. بەڵام باوەڕ هێنان بەوەی کە جرەجرِی پەڕەسێلکە بریتییە لە ئایەتی «اذ يتلقى المتلقيان عن اليمين و عن الشمال قعيد» هەرگیز لە خۆوە خۆی ڕاست ناکاتەوە. گومڕایی سەلبییەتی هۆش هەتاهەتایی بزێتەوە هەر لە گومڕایی و تاریکایی و گێژان زیاد دەکات و یەک تروسکەی ڕۆشنایی ناداتەوە. تەنانەت ئەگەر یاسا مەشوورەکەی «گۆڕانی چەند بۆ چۆن – تحول الكم الى الكيف» یشی لێ بەکار بهێنن نابێ بەتەما بین کەڵە کردنی دێو و جنۆکە و ئەفسانە ڕۆشنایی و زانین و تێگەییشتن بداتەوە. هەتا جەهالەت و کوێری و کەڕەواری کۆمەڵ بکەیت هەر لە تاریکایی زیاد دەکەیت و نایگەیەنیتە ئەو نوختەیەی کە لە یاسای «گۆڕانی چەند بۆ چۆن» دا پێی دەڵێن «نوختەی تەنگەتاوی – النقطة الحرجة – Critical point» و خاسیەتی شت تێیدا دەگۆڕێت وەک کە پلەی گەرمایی ئاوت گەیاندە سەد دەکوڵێت و کە هێناتەوە سفریش دەیبەستێت. لێ زیاد کردنی گومڕایی و تاریکایی خۆی لە

خۆیدا نوختەی تەنگەتاوی پەیدا ناکات تێیدا بگۆڕێت بە ڕووناکایی و بینایی بەڵکوو هەر لە تاریکایی زیاد دەکات هەروەک زیاد بوونی نەساغی ڕوو لە مردن دەکات نەک چاک بوونەوە.

بە نموونە ئەگەر گومڕایەکی سافیلکە گیسک بکاتە قوربانی بۆ مێردەزمە، دواتر لە ڕێی دەرس دانەوە پتر لەو گومڕاییە ڕۆ چوو ڕەنگە قوربانیەکە لە گیسکەوە بگۆڕێ بە ئادەمیزاد. هەر تەعلیلێکی فێڵبازانە بۆ ماددی بوون و مەوزووعی بوونی ئەو تەرزە کوێرییە بهێندرێتەوە لەوە تێپەڕ ناکات کە خاوەن تەعلیلەکەش مۆدیلی ئەفسانەپەرستی و جنۆکاویەتی سەدەی بیستەمە. هەموو بلیمەتی جیهان کۆ ببنەوە ناتوانن یاسای «گۆڕانی چەند بۆ چۆن» لەو تاریکستانە بەگەڕ بهێنن. ئنجا یاساکەی «نفي النفي – negation of negation» ئەویش پەک کەوتە دەبێ چونکە زەڕڕەیەک ماکی ڕووناکی لە تاریکاییدا نییە تاکوو تاریکاییەکە خۆی بۆ «نفی» بکات. دەبێ ڕووناکی لە دەرەوەی تاریکیەکەوە بێت و بیڕەوێنێتەوە هەروەک نەساغی بۆ خۆی نابێتە شیفای خۆی، واتە خۆی نەفی ناکات، دەبێ دەرمان لە هەرێمی ڕووناکی و زانستەوە بێت نەساغیەکە نەفی بکات.

[پێویستە بڵێم، لێرەدا کە یاساکانی «گۆڕانی چەند بۆ چۆن و نفی النفی» بە عەیارەی بۆچوون و لێکدانەوەی ناو ئەم باسە بەشایەد دەهێنمەوە بێ ئەوەی لە لای خۆمەوە ڕەخنەیان لێ بگرم مەبەستم ئەوەیە بە کەرستەی فکری ماددی پاتەوپات ڕەخنەی ڕەوا لەو فکرە بگرم، دەنا ئەو یاسایانە هێندە بێعەیب نین ببنە ڕوانگەی تێوەڕامانی جیهان. چ ئەم یاسایانە بێت و چ فکرەی «تناقض» بێت هیچیان ئەو دەورەیان لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا نییە کە فکری ماددی بۆی داناون. بەداخەوە لێرەدا مەودای بەبەرەوە نیشتنی ئەو باسانەم نییە].

ناپەسەندایەتیی لایەنی سەلبیی هۆش هەر لەوەندە ناوەستێ کە خۆی لە خۆیدا پەسەندایەتی و ڕووناکی ناداتەوە: بە دەوراندەوری خۆیدا لە هەموو ڕووکار و ڕێکارێکی کۆمەڵایەتیدا نرخی قورس لە مرۆڤ دەستێنێ. واتە جگە لە بەفیڕۆ چوونی ئەو هەوڵ و ئەرکەی کە لە خزمەتی تاریکایی بە مل مرۆڤیدا دەدات، بێلزومیش مرۆڤەکە بەشەڕ دەهێنێت لە پێناو ئەو فەرمان و پێویستییانەی کە تاریکایی و نابینایی بە سەریدا دەبڕێت. بە نموونە کە کوێرایی وای لە مرۆڤ کرد شەونخوونی بەدیار بوتەوە بکێشێت و قوربانی بۆ سەر ببڕێت جارێ مرۆڤەکە هەر لە جغزی ئەو کوێراییەدا ڕەنج بەخەسار دەبێت و زەرەر لە خۆی دەدات، بەڵام کە هات و چەکی پێ هەڵگرت و بە گژ جیرانەکەیدا هێنا کە بوت ناپەرستێ وەیا بوتێکی دیکە دەپەرستێ، لێرەدا وێرانکاری کوێراییەکە لە سنووری تاریکایی خۆی دەردەچێت و زەرەرەکەی دەگەیەنێتە سەلامەتی و سوودی خەڵق. مێژوو زۆر وێنەی ئەو تەرزە تێک هەڵقژانەی تێدایە کە وەها بوە بەرەیەکی هەراکە لە بنەڕەگەوە دەرکێشراوە واش بوە جۆرە پارسەنگ بوونێکی دەسەڵاتی لەناو بردن، هەردوولای لە قرتێ کەوتن پاراستوە، واتە بەیەکدی نەوێراون. بێگومان کوشتاری نێوان خەڵق لەسەر باوەڕی پووچەڵ هەرگیزاو هەرگیز بەبەریەوە نییە یەک تروسکەی ڕووناکی وەیا یەک تۆسقاڵ چاکەی لێ پەیدا بێ، نە ماددییەت و نە مەوزووعییەت و نە یاسای گۆڕانی چەند بۆ چۆن و «نفی النفی» یش دەتوانێ بڵێ دەخلێکم هەیە لەو تەرزە تاریکیەدا، بە پێچەوانە، دەست سووربوونی ئەو خەڵقە گومڕایە بە خوێنی یەکدی و مەیلی تۆڵە سەندنەوە، بۆ ماوەیەکی دوور و درێژتر گیرۆدەی ئەو

کوێرەوارییەی کردوون و نرخی یەک بە دە و یەک بە سەدی لێ وەرگرتوون.

ئەو هێندە زەرەرەی سەروماڵ و ئەرک کە لەم شێوە گومڕاییەدا لە مرۆڤ کەوتوە کەمێکی زێدە کەمە لە سەرجەمی ئەو زەرەرەی مرۆڤ لە پێناو تێکڕای گومڕاییدا لێی کەوتوە چونکە ئەگەر دەوری سەلبیی هۆش هەر لەوەندەدا وەستابایە کە خۆخۆری و یەکتر بڕینەوە بە بەرەی گومڕایانی دەکات دەشیا تاڕادەیەک لە پەرۆشمان کەم بکاتەوە چونکە من بڵێم و نەڵێم، جانفیدایی بۆ تاریکایی و گومڕایی و قوربانی دان لە پێناو کەرایەتی ناتوانێ ئەوپەڕی بەزەیی لە مرۆڤدا ببزێوێ، بەڵام زۆر بەداخەوە هۆشی تاریک دوو کاری زێدە گرنگی وێرانکەری لە مێژوودا کردوە کە هەر یەکەیان دە ئەوەندە و سەد ئەوەندەی زەرەری خۆخۆریەکەی گومڕایانی لە مرۆڤایەتی داوە:

یەکەمیان ئەوەیە کە سەلبییەتی هۆش هێرشی بەو گومڕایانە بردۆتە سەر لایەنی ڕووناکبیر و لێی کوشتوە و بەستوە و سووتاندوە و وێران کردوە سەدان ساڵیش شانازی بیژۆکی بۆ جیلاوجیلی گومڕایان لەو کارەساتە تاریک و نامەردانەوە بە میرات هێناوە نەشی هێشتوە هیچ خاوەن دڵ و دەروونی پاک یەک دڵۆپ فرمێسک بۆ ئەو شەهیدانەی بیری ڕووناک هەڵوەرێنێ، بگرە وەهاش بوە نەوەی ئەو شەهیدانە کەوتوونەتە بەر حوکمی تاریکایی ئەو سەلبییەتەوە کە ئیتر بە تێپەڕینی زەمانە ئەوانیش لە بیرەوەری کارەساتەکەدا شایی و هەڵپەڕکێیان کردوە و لەعنەتیان بە دیاری بۆ گیانی باپیرە ڕووناکبیرەکانیان هەناردوە.

دوەمیان ئەوەیە کە بیروباوەڕی پووچەڵ و بێگەن و گومڕا وەها ڕێگەی لە بیری ڕۆشن کوێر کردۆتەوە و بە جۆرێک پەردەی تاریکایی بەسەر مێشکاندا هێناوە کە لە ماوەی دوو سەد ساڵ و سێ سەد ساڵدا نەیهێشتوە تروسکەی ڕاستی لەو مەیدانە خەفەکراوانەدا هەڵستێتەوە، ئیتر ژان و ژواری بەوەڵەد هێنانی ڕاستییەک لە جیاتی یەک دوو مانگ چوار سەد ساڵی خایاندوە وەیاخود حەقیقەتی گەشی سەردەمێک بۆ ماوەی سەدان ساڵ لە ژێر پەردەی تاریکایی گومڕاییدا شراوەتەوە واشدەزانم ئەم ڕێگە لێ بڕینەوەیە کە بە ئەسڵ باوەڕی پووچەڵ و نەفسی گومڕا لە کۆندا کردوەتی ڕووپێوێکی پان و بەرینیشی لە مێژووی لایەنی فکری و مەعنەوی ئادەمیزاد گرتۆتەوە تا بڵێی ڕێ خۆشکەرەوە بوە بۆ ئەوەی لە سەردەمی هۆشی ئەلیکترۆنی و ئاسمانگەڕیدا، بەرەی ڕۆشنبیر و مرۆڤدۆست خێرابەخێرا ببنەوە جەردەی فکر و ئەوانیش هەمان ڕێ بڕکێ لە بیری پێشڕۆ و باوەڕی ئازاد بکەن کە دەزانن خۆیانی بەجێ هێشتۆتەوە و لێیان پێش کەوتۆتەوە.

لەم حاڵەتەدا تەئسیری ڕەوشتی کۆنینەی تاوانبارکردنی فکری پێشڕۆ لەوەوە دێت کە ڕۆشنبیرە نەوباوەکان بە ناوی تۆڵە ستاندنەوە لە فکری کۆن مەنع کردنی فکری غەیری خۆیان بە توهمەی کۆنەپەرستی ڕەوا دەبینن چونکە ئەگەر لە کۆنەوە مەنع کردنی بیری ڕوون باو نەبوایە کاک دارایەکی ساڵی ١٩٧٨ شەرمی دەهاتەوە ڕۆشنبیرێکی ڕەواندز دەمکوت و سەرکوت بکا.

بەهەمەحاڵ میراتە زێدە تاریک و ئەستوور و قورسەکەی ڕێ بڕینەوە لە فکری ڕۆشن و پێشڕۆ، ئێستاکە، لەژێر عنوان و لە بەرگێکی تازە مۆدیلدا هەناسەی فکری زێدە پێشڕۆ و زێدە ئازاد و ئازا دەبڕێ لەمەشدا هەرچی پاشکەوتوویی و تاریکی و تەسکبینی خۆی هەیە لەو فکرە ڕووناکانەی

وەردەپێچێت و لێیانی دەکاتە هۆی مەنع کردن و تاوانی ڕیسوایی. نۆرینی ڕاست و دروست لێیەوە دیارە ئەم نرخە زێدە قورسە و بەردەوامەی کە مەنع کردنی بیروڕای پاک و پیرۆز لە مرۆڤی وەرگرتوە ئەگەر سەرەتاشی هەبێ کۆتایی نییە چونکە وشک و نەزۆک کردنی فکرێکی ڕوونی چەند سەد ساڵ لەمەوپێش هەروەک عەینی فکرەکەی لە کیس مرۆڤ داوە، هەموو ئەو بەرهەمانەشی لە کیس داوە کە لەوانە بوو پێبەپێ لە فکرەکە پەیدا بێ، ئنجا هەموو ئەو دەربوونانەشی کوێر کردۆتەوە کە دەشیا لەو فکرە ڕووناکەوە بەملا و بەولادا زریزە بکێشن و ڕۆشنایی بڵاو بکەنەوە. ئەو ڕاستییەش بهاوێژەوە سەر تێکڕای حیسابەکە، کە ئەگەر فکری ڕۆشن خەفە نەکرابایە ڕێگەی لە چەندین فکری تاریک تەسک دەکردەوە و نەزۆکی دەکردن. بەو پێیە ئەو زەرەرەی کە لە مەنع کردنی فکری ڕووناکی لێرە بە پێشەوە لێمان کەوتوە بێ کۆتایی و برانەوەیە هەرچەند ڕۆژێکیش بێت و دەرگەی هەموو فکرێکی ڕوون بخرێتە سەر گازەرای پشت چونکە ئەم دەرگە کردنەوەیە هەر زەرەری لێرە بەدواوەمان بەلاوە دەنێ، هی پێشووترمان بۆ تێ ناهێنێتەوە.

سەیر لەوەدایە، ئەمما سەیر نەک گاڵتە، کەوا بەشێکی بەرچاوی هەوڵ و هەڵمەت و چالاکیی لایەنی ئەریتیی هۆش بە درێژایی مێژوو خزمەتکاری لایەنە سەلبییەکەی بوە: ئەوەندەی لە کۆندا هونەر و پێشەسازی و خانەسازی بە ڕازاندنەوەی بوتخانە و ئەفسانەخانە و ستەمخانەوە خەریک بوە و کڕنووی بۆ تاریکترین باوەڕ بردوە و بە منەتبارییەوە مەرحەبای لالووتانەی لێ وەرگرتۆتەوە بۆی ڕێک نەکەوتوە دەیەکی ئەوەش کاری ژیاری [= حضاري] خۆی بکات و بە ڕەهایی ڕەوڕەوەی پێشکەوتن خێراتر و لەبارتر بسووڕێنێت.

لە هەموو مێژووی پێش قۆناغی «ڕاپەڕینی ژیاری – Renaissance » ی ئەوروپا، ناوناوەیەکی کەم نەبێ، فکر و زانست و فەلسەفە و هونەر و ئەدەب پتر لە پەنا خزمەتی ئەفسانەدا وێراوەتی تەعبیر لە خۆی بداتەوە، ئەمەش دیاردەیەکی هەمەکاتی و هەمەجێگایی بوە، تەنانەت زۆر جاران دەسەڵاتی دنیایی کە ئێستا ناوی چەوسێنەرەوەی لێ دەنێین، لەو سەردەمە کۆنانەدا پەنای فکر و زانستی داوە دژی هێرشی ئەفسانە چونکە هەرچەند دەسەڵاتەکە خۆی پەسەندیش نەبووبێ هێندەی ئەفسانە سڵی لە ڕاستییە سروشتی و زانستی و فکرییەکان نەکردۆتەوە لەو ڕووەوە کە هەموو جاران ڕاستی و زانست و فکر زەرەر لە دەسەڵاتی دنیایی نادەن، وەک ئەوەی کە ئاسماناسێک بەر لە ٥٠٠ ساڵ گوتبێتی زەوی بەدەوری ڕۆژدا دەخولێتەوە کونتێکی ئەوروپایی پێ سەغڵەت نەبوە بەقەدەر قەشەیەک کە بەردەوام بوونی حورمەتی خۆی لە خولانەوەی ڕۆژ بەدەوری زەویدا دەدیت. دەسەڵاتی دنیایی و سیاسی حەزیشی بەو پێشکەوتنە زانستیانە دەکرد کە هێزی هێرش بردن و بەرگری پێ زیاد دەبوو ئیتر ئەو پێشکەوتنە لە مەیدانی باروت و چەکی شەڕ بووبایە وەیا کشتوکاڵ و بازرگانی و دەریاپەیمایی، کابرای دەسەڵاتدار لێی خۆش دەهات. تەنانەت سەفەری کۆلۆمبۆس بەرەو ڕۆژاوا، ڕووەو هندوستانی ڕۆژهەلات، لەلایەن دەسەڵاتی دنیاییەوە و بە بەرهەڵستی لێ کردنی قەشەکان جێبەجێ کرا. شتێکی دەسەڵاتی دنیایی پێ تەنگەتاو دەبوو بیروباوەڕی ئازادی سەر بە کۆمەلایەتی و سیاسەتەوە بوو چونکە پەرەسەندنی ئەو ئازادییە لە مێشکاندا دەسەڵاتەکەی لێ کەم دەکردەوە.

هەر ئەم پەرۆشە بۆ پاراستنی دەسەڵاتەکەی بوو وای لێ دەکرد کە ئەدیب و شاعیر و زانا و هونەرکار بحەوێنێتەوە و بیانکات بە دۆستخوا و وەک ئێستگەی ڕادیۆ بۆ پرۆپاگاندە سوودیان لێ ببینێت. لەم سەردەمەشدا وڵاتەکانی سەر بە ماددیی جەدەلی پتر باوەش بۆ شاعیر و ئەدیب و پرۆپاگاندەچی دەکەنەوە کەمتریش زانای کیمیا و سروشت و ژیان دادەکەن چونکە زاناکان بابای زارقەڵەباڵغ و قسەزان نین، زانستەکەشیان بەعادەت ئەو نایابە نییە کە وڵاتە جەدەلیەکان لێی بێبەش بن.

هەر ئەم مەبەستەی پروپاگاندەیشە وەها دەکات قوتابی زمان و ئەدەب و فۆلکلۆر و شتی سەر بە مرۆڤ کە هەمووی بۆ پرۆپاگاندە دەست دەدەن لەو وڵاتە جەدەلییانەدا قبوڵ بکرێ بەو نیازەی کە دوای بەسەرچوونی قۆناغی قوتابیەتی مەدحیان بە دنیادا بڵاو بکاتەوە. هەرچی وڵاتە سەرمایەدارەکانن چونکە دەزانن شۆرەتی سەرمایەداری وەها ناوزڕاوە کەس ناوێرێ مەدحی بکات ڕموودەی زمانەوان و نووسەر و شاعیر و هونەرکار نابن بەڵکوو باوەش بە زانای زانستی تەتبیقی دا دەگرن با زاناکەش شیووعی بێت چونکە پارەی پێوە دێت...

ئەگەر لەم کولانەوە سەیری مێژووی کورد بکەین دەبینین ئەدیب و شاعیری کورد بەدەگمەن نەبێ مەدحی خەڵقیان نەکردوە. ئەو کەمتاکورتە مەدحەی کە شاعیرێکی کوردیش کەسێکی دیکەی پێ هەڵدابێتەوە بە مەبەستی پرۆپاگاندە نەبوە سەبەبەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی سامانی گەورە و دەسەڵاتی بەرفرەوان و حاکمایەتی و پاشایەتی. دیارە کە ئەمانەش نەبوون کڕیاری شیعر و ئەدەبی پرۆپاگاندە دەست ناکەوێ. هەر لەگەڵ نەبوونی کڕیاری پرۆپاگاندە و بە هۆی هەمان سەبەبیشەوە کڕیاری زانستی سەر بە بەرژەوەندی دنیایی لە نێوان کوردان پەیدا نەبوە چونکە ئەو هەژارییەی کە هەموو کوردی گرتۆتەوە ڕێی نەداوە پارەدار و بازرگان و پیشەساز و خاوەن بانک و فابریقە هەڵکەون کە ئیشیان بە زانستی تەتبیقی هەیە، زانستەکەش لەلای خۆیەوە ڕێی سەر هەڵدانی نەبوە لەو وڵاتە چۆلوهۆلەدا. لەو بارە یەکجار دەگمەنانەدا کە ڕێکەوت ئەمیرێکی بابان و سۆرانی بۆ ماوەیەکی کورتیلە دەسەڵاتدار کردوە، دەبینین سەرەتای سنعەتکاری و چەک دروست کردن و ئەو پیشەسازییەی کەڵکی بۆ کاروباری حوکمداری هەبێت وەک دونبەلان لە قەڵشتی زەویەوە دەرهاتوە. هەر لەگەڵ سەرەنگری بوونی حوکمداریەکەش بازاڕی ئەو هێندە سنعەتە نەڕەسیوە لە خۆوە پێچراوەتەوە. هەرچی مەلایەتی و شێخایەتییە کاریان لەگەڵ غەیب و قیامەت و هەندێ باری شەرعی و کۆمەڵایەتییە کە هەمیشە ئاپۆرەی خەڵق کاریان پێیانەوە بوە بۆیە خوێندنی مزگەوت و تەریقەتی شێخایەتی بێ خاوەنی ڕەسمی لەناو کوردەواریدا ژیاوە.

لە ڕووی ئیش پێ بوون و نەبوونەوە، بە کولەمەرگیش بێ هەڵبەست و بەستە و بلوێر و زوڕنا و دەهۆڵ و حەیران و لاوک گوێگر و بۆرە کڕیارێکی هەر هەبوە بایی ئەوەی لایەنی تەڕدەماغی هەژارانە داخوازی دەکات و پاداشیشی دەداتێ. لەبەر تیشکی ئەم ڕاستییە ناخۆشەدا کە بێین ئەو نووسینانە هەڵسەنگێنین کە ناوناوە شانازی دەکەن بە نەبوونی شاعیری «مداح» لە نێوان کوردگەلدا بێجێ و بێسەبەب کەیفیان بە نەبوونی شیعری مەدح ئامێزی کوردی دێت چونکە لەوەدا هەر هێندە لەسەر حەقن کە پیاوێکی هەژاری موفلیس کەیفی بەوە بێت چ پارەی نییە ڕیبای حەرامی پێ بخوات: کاتێک کەیف هاتن بە نەخواردنی

ڕیبا دەبێتە مافێکی ژیرانە کە سامان و پارەی لەگەڵدا بێ، هەروەهاش نەبوونی مەدح لەگەڵ هەبوونی زەرفی مەدح کردندا دەبێتە مایەی شانازی ئەگەرنا هەموو دەنگ ناخۆش دەتوانن خۆیان هەڵکێشن کە لە دیوەخانەی زۆرداران گۆرانی ناڵێن، سواڵکەری کۆڵانیش سینگ دەردەپەڕێنێت و بڵێت کچی ملیۆنێری چەوسێنەرەوەم مارە نەکردوە.

ئێمە ئەگەر بێین بە چاوی ماددییەت کە باوەڕی بە غەیب و دین و خوا و پێغەمبەران نییە سەیری خزمەتکاری و بەردەستایەتی لایەنە ڕوونەکەی هۆش بۆ لایەنە تاریکەکەی بکەین هەر بەجارێ لێی دەتۆقێین چونکە ئەگەر مرۆڤێکی خواناس و دیندۆست خۆی بە خەسارەتمەند نەزانێ لەو ئەرک و مەسرەفەی لە پێناو باوەڕەکەی دەیکێشێت، مرۆڤێکی ماتیریالیست سەرلەبەری ئەرک و پارەیەکی لە ڕێی دین بەخەرج چووبێت بەزەرەری پاتەوپات و بێتەئویلی دادەنێت.

بەو پێیە زەرەری مرۆڤ لە پێناو دین کە بەلای باوەڕی ماتیریالیستدا هەمووی فیڕۆ چوونە بەولای هەموو حیسابێکەوە دەچێت چونکە لەوەتەی مرۆڤ هەیە خەریکی دین و غەیب و ئەرک و مافەکانیەتی ئیتر لێی خەرج دەکات و بۆی دەکۆشێت و دەجەنگێت و دەحەجێت و قوربانی بۆ دەدات و بۆشی دەمرێت. مرۆڤ جارێ لە منداڵدانی دایکییەتی کە فەرمانی دینی بەسەردا دێت، فەرمانەکەشی بەملەوە دەبێت تاکوو دەچێتە قەبر، لەناو قەبریش ڕەها نابێ تاکوو حیسابی مەرنەمووکەی لێ بەسەر دەچێت، ئەوساش هەر چاوەنۆڕی خێر و سەدەقەی دوای مردنیەتی کە خزم و کەسی بۆی ئاودیوی قەبرەکەی بکەنەوە.

بەم حیسابە سادە و ڕەوانە دین پتر لە ژیان و پێداویستی گوزەران و دنیا و ماددە مرۆڤ بە خۆیەوە خەریک دەکات چونکە دەبینین دوای مردنی و دەست کۆتابوونی لە هەموو شتێک هێشتاش دین کاری پێی دەمێنێ. فکری ماددی ئەگەر ڕاستییان لەبیر خۆی نەباتەوە ناچار دەبێ بسەلمێنێ ئەو دینەی کە بەلای ماددییەتەوە تەمومژی نەزانیی مرۆڤ و ساوایی گۆڕانی کۆمەڵایەتییە پتر چەنگاڵی لە ماددە و مەعنای مرۆڤ گیر کردوە لە هەموو ئەو یاسا و دەستوورانەی کە بەلای ماددییەتەوە کاکڵ و ناوەڕۆک و چەرخ و مەنگەنەی بوون و بەرەوپێش چوون و کامەرانییە، ئنجا دەبێ، فەلسەفەی ماددی، ئەوەش بداتەوە بە حیسابی زەرەر و قازانجی «ڕووناکبیری و تاریکبیری» ی مرۆڤ کە وا فەلسەفەی ماددی بۆ خۆشی دوای جێگیربوونی لە دڵ و مێشک و هەست و نەستی مرۆڤدا دەبێتەوە بە دینێکی نوێ و «زەکات و سەرفترە» ی تازەبابەت لە مریدەکانی وەردەگرێت و لە جیاتی قودسییەتی غەوسی گەیلانی نیمچە خوایەتیش بە ڕابەری وەک ستالین دەبەخشێت.

لە تەجرەبەی ڕۆژانەدا دیتراوە، گەنجی خوێنگەرم و تیژڕۆی شەقامی ماددییەت گەلەک لە تەعەسوبی حاجییەکی کەشیدە بەسەر خەڵقتۆقێن و زراوڕژێن و هەناسەبڕ و پەکخەر بوە. من لە جۆش و خرۆشی ساڵی ١٩٥٩ گەنجی ئەوتۆم دیتوە هێندە بە تەوژم شاڵاوی بردۆتە سەر لایەنێکی بەرەی نیشتمانی، بێ هیچ موبالەغە، بەرپێی خۆی نەدیتوە: ئەو خەنجەرەی، کە لێم بیست دەیگوت بۆ قەسابخانەی لایەنەکەی دیکەی بەرەی نیشتمانی هەڵکێشاوە، ئەگەر باوکی خۆی بەری کەوتبایە نەی دەگێڕایەوە.

هەڵبەت ئەنجامی وەها بێڕەحم و نامرۆڤانە لە هەر باوەڕ و فەلسەفەیەکەوە بکەوێتەوە، با ناوی خۆشی بنێ ئاوی کەوسەر، تەڕەشقۆی زەلکاوی گومڕایی و شەوکوێری و هۆش کولییە کە بە عادەت هەر لە

تاریکستانی ئەفسانەی وشکە باوەڕان دەزێتەوە کە دەکاتەوە بەچکە زۆڵە نازدارەکەی هۆشی سەلبی!! زۆر بەداخەوە هەموو ئەوانەی دین وەیا فەلسەفە لە پێناو مەبەستی خۆیان بەکار دەهێنن پشت ئەستوور دەبن بە هۆی ئەو تەرزە خوێنگەرمانەی کە دەماری پێوەندییان بە هۆش و گۆش و بەزەیی و ئینساف و مەردایەتییەوە نامێنێت، وەهاشیان سەرشێواو دەکەن وا دەزانن دڕندەیی و خوێنڕێژی و بگرە ببەستەیان بۆ خزمەتی پاکترین و چاکترین ئامانجە. مریدە ئەفیوونکێش و پیاوکوژەکانی «حسن الصباح» یش هەر وەهایان دەبرایە مێشک.

ڕەنگە لە ئاست ئەوەی گوتم کە مرۆڤ بەدینەوە پتر خەریک بوە نەک بە مادده، بیریاری ماددی بڵێ خەریک بوونی مرۆڤ بە گوزەرانەوە کارێکی ڕۆژانە و هەمیشەییە نەک هی کژوکات، بەمەشدا ژوورووی دین دەکەوێتەوە. ئەم ڕەخنەیەی کە من لە جیاتی ماتیریالیستەکان لە خۆمی دەگرم ماوەم پێ دەدا پتر ڕووناکایی بخەمە سەر ئەو هەڵوەستەی کە مادده و دین تێیدا ڕووبەڕووی یەکدی دەبنەوە، بەڵام بە شێوەیەکی کورت چونکە باسەکە لە ڕادەبەدەر درێژخایێنە.

خەریک بوون بە گوزەرانەوە دیاردەی ئەزەلی و ئەبەدی جیهانی گیان و ژینە، بگرە لە باکتیریا و ڕوەکەوە تا دەگاتە مرۆڤ. وەک دەزانین گوزەران و پەلەی ژیان و پێداویستەکانی ماددی لە نێوان گیانلەبەری دەرەوەی جغزی مرۆڤ هەرگیز سەری نەگەیاندوە بە کۆمەڵایەتی و مێژوو. لەڕاستیدا، بە سەرنج ڕاگرتن دەردەکەوێ کە گوزەرانی سادە و سەرەتایی لە نێوان مرۆڤیشدا بە حاڵ و بە زەحمەت ڕەوڕەوەی مێژووی خولاندۆتەوە.

گوزەران و هەرچی چالاکیەکی مرۆڤ هەیە لە شێوەی عادەتی و ڕووتینی ڕۆژانەیدا نەیتوانیوە ببێتە وروژان و جۆشان و خرۆشان و تێک هاویشتن، هەر بۆیەشە دەبینی وڵاتی وەها هەیە لە ماوەی هەزار ساڵدا جووڵەی نەکردوە چونکە هەر بەقەدەر هەنگ و چوێلەکە و ڕێوی پەندی بەرەوپێش چوونی لە عەینی جووتیاری و قورکاری و بەقاڵی و سەپانی و کاروانچییەتیی عادەتی و نەگۆڕاو وەرگرتوە: هەر لە سۆمەرەوە هەتا سەدەی بیستەم، مامڵەتی عادەتی ڕووتینی ڕۆژانەی کاڵەک و شووتی و هەنجیر فرۆشتن لە شوێنی خۆی جینگڵی خواردوە و لە خۆیەوە بەرەوپێش نەچوە خەڵقیشی بەرەوپێش نەبردوە. حەجی عادەتی، نوێژی عادەتی، خانەسازی عادەتی، هەڵپەڕکێی عادەتی... ئەوانیش وەک بەقاڵی و قەسابی عادەتی خۆیان لە خۆیانەوە بە درێژەی زەمانە نەیانتوانیوە ناوەڕۆک، بگرە ڕوخساری کۆمەڵایەتیش بگۆڕن. تەنانەت کوتانەوەی ڕێگەی حەج بۆ ماوەی پتر لە هەزار ساڵ یەک هەنگاو بەرەو ئاسان کردنی هۆی گوێزانەوە نەڕۆیی بەڵکوو لە دەرەوەی هەرێمی حەجەوە و لە دەرەوەی جغزی ئایینەوە پاپۆڕ و گەڕۆک و فرۆک ڕێگایان بۆ مام حاجی هەموار و سەفەریان لێ ئاسان کرد.

چالاکیی عادەتی خۆی لە خۆیدا نەدەگۆڕێ و نەدەگۆڕێنێ، واتە یاسای «گۆڕانی چەند بۆ چۆن» وەها بەڕاشکاوی لە هەموو حاڵ و باردا ڕوو نادات: دەبێ شتێکی لە عادەت بەدەر پەیدا بێت وەیا بقەومێت و گۆڕان دابهێنێت. هەرچەندە لێرەدا ئیشمان بەو شتە لەعادەت بەدەرە نییە کە گۆڕان پەیدا دەکات دیسانەوە پێویست بوو بە پێی داخوازی بابەت و بە نیازی دەرخستنی دەوری زێدە کزی چالاکیی عادەتی لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا ئەوەندە ئیشارەتەی بۆ بکەم چونکە ڕوون بوونەوەی کەمبایەخیی چالاکیی

عادەتی لە گۆڕان و بەرەوپێش چووندا پتر ڕێگە خۆش دەکات بۆ ئەوەی بتوانین «گوزەران» لە جێگەی ڕەوای خۆیدا دابنێین و بە زیادەوە نرخ لە لێکدانەوەمان وەرنەگرێ.

بێتەئسیربوونی نوێژ و ڕۆژوو و حەج و تەقوای عادەتی لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا نابێتە دڵدەرەوەی بابای ماتیریالیست لە پێک گرتنی نرخی دین و دنیا لە نەزەر کۆمەڵانی مرۆڤ کە بە درێژایی ئەزەل دینداریی عادەتییان کردوە چونکە هەرچەند ئەو دینداریە عادەتییە گۆڕانیشی پەیدا نەکردبێ دیسان بەلای کەمەوە لە دوو نوختەی زۆر گرنگەوە بۆچوونەکانی ماددی پاشگەز دەکاتەوە:

نوختەی یەکەم ئەوەیە کە دەبوو لایەنی ماددییەتی ژیان و کۆمەڵایەتی لە بنەڕەتەوە ڕێ نەدا بە پەرەسەندنی دین و زووبەزوو لە بن قورسایی و ڕۆشنایی ڕاستییە ماددییەکان دین خەفە بێت، کە دەزانین گەورەترین و کۆنترین دوشمنی ماددییەت دینەکەیە. چۆن دەشێ لەبەر ڕۆشنایی فکری ماددیدا بسەلمێنین کە دینی وەها بێبنج و بێبایەخ و زەرەربەخش [لە نەزەر ماددییەتدا] بتوانێ بارتەقای ماددییەت و پتریش لەو بەردەوام و بەرقەرار و ڕەگ داکوتاو بێ؟

نوختەی دوەم ئەوەیە کە وا دین بەولای بەردەوامییەوە، دێت و سواری بەرژەوەندی ماددی دەبێت و لە خۆی خەرج دەکات. حاجی لوقمەی زاری خۆی و منداڵەکانی دەگێڕێتەوە و دەیکاتە بیتاقەی سەفەری سەر چاک و پیران... کوێخا گاڕەشەکەی بەدیاری بۆ خزمەت شێخ دەبات... تەڵاق خواردوو وەک دەروێشی گەڕیدە گونداو گوند لە مەلای دوازدە عیلم دەگەڕێ... ساڵانە دوو ملیۆن بەرخ و شەک لە کژی حەجدا بە دەوری کەعبەوە سەر دەبڕدرێت و گۆشتەکەشی خەسار دەبێت...

هەرچەند لێرەدا قسەمان لەگەڵ دینە بەڵام، ڕاستییەکەی هەموو ئایدیۆلۆجییەک لەنەزەر مریدەکانیدا ژووررووی ماددە و گوزەران دەبێتەوە، لە گەلێک باردا ژووررووی گیانیش دەبێتەوە. جا ئەگەر ئەم جیهانە بە پێی لێکدانەوە و بڕیارە سادەکانی فکری ماددی بپێوین دەبوو هەمیشە حیسابەکە بە پێچەوانە بێت و مرۆڤیش وەکوو گیانلەبەرەکانی دەروودەشت لە «ژین و گوزەران و زایەند» بەولاوە بایەخ بە هیچ شتێکی دیکە نەدات کەچی نەک هەر بایەخی زۆری بە شتی ناماددی داوە و ماددەی لێ خەرج کردوە بەڵکوو هاتوە بەشی هەرە زۆری ئەوەی پێشی دەڵێین «ژوورخان» لەسەر بنچینەی غەیبی و ئاسمانی [واتە: نا ماددی] هەڵستاندوە و بەگژ ماددەیدا هێناوەتەوە. تەنانەت ئەو مەفهوومانەی ڕاستەوخۆش لە ماددەوە هەڵستاونەتەوە بەرگی ناماددی لەبەر کراوە ئنجا ڕێزی لێ گیراوە.

تۆ سەیری، چۆن شەڕی نێوان «ماددە و ناماددە» وەهای لە خەڵق کردوە جۆرێک جووتەوەری «ازدواجیة» لە سەرانسەری کۆمەڵایەتیدا بەکار بهێنێت هەر بۆ ئەوەی لێی دیار نەدا کە ماددەی خۆش دەوێت وەیا بە «شهوانی» نەناسرێت. بەشێکی هەرە گرنگی ئاکار «اخلاق» ی کۆمەڵایەتی بریتییە لە جنێو دان بەو شتانەی خەڵق حەزی لێ دەکەن و بەدزیەوە دەیکەن. گیانلەبەری دەروودەشت چونکە هیچ «ژوورخان» ی ناماددی نییە حەزەکانی ناشارێتەوە، ناشزانێ بە تەئویل حەڵاڵیان بکات.

کورتەی گوتەی گرنگ لێرەدا ئەوەیە کە مرۆڤ لە نێوان هەموو گیانلەبەراندا تەنها خەلقندەیەکە کە «ژوورخان» ی پێک هێناوە و بەسەر گوزەرانیدا ڕاشکاندوە و هەتا بۆی کرابێ حەز و شەهوانیەتی خۆی لەناو بەرگی نەشمیلانەی ناماددیدا شاردۆتەوە، کە لێشی ئاشکرا بووبێ ناوی پێوە زڕاوە. دیارە لەو

مەیدانەشدا «دین» ئەوپەڕی «نامادیی» گرنگ و ڕێز لێ گیراوی کۆمەلایەتی بوە چونکە سەری بە مەڵبەندی پاک و پیرۆزی غەیبەوە ناوە. لێرەشدا لزوم نابینم بەدوا چۆنیەتی و چییەتی «ماهیة» ی دین بکەوم: ئایا دیاردەی کۆمەلایەتییە [وەک کە فکری ماددی و زانستی سەر بە ئیلحاد بۆی دەچێت] وەیا زادەی «وحی و الهام» ـە، تەنها ئەوەندە دەڵێم لە نوختە نیگای بەیەک گرتنی دین و ماددییەتەوە هێزی دین و بێهێزی ماددییەت لەوەدا ئاشکراتر دەبێ کە دیاردەی کۆمەلایەتی بێ چونکە ئەوسا لایەنی مادییەت بەرانبەر شتێک کۆڵ دەدات کە ساختە و هەڵبەستراو و چاوبەستەکێی ڕووت و ڕەجاڵە.

یەکێک لە تایبەتە ناپەسەندەکانی ئەو لایەنە سەلبییەی زات و هۆش ئەوەیە کە ئەگەر قەناعەت زادەی ئەفسانە و تاریکی بوو لە زۆر ڕووەوە بەهێزتر و گەرموگوڕتر و دەمارکشتتر و وروژێنتر دەبێ لەو قەناعەتەی کە هۆشی ڕوون بە بیرکردنەوەی ڕاست و تەجرەبەی دروست پێی دەگات. بەعادەت مرۆڤی زانا و ڕووناکبیر مەیلی لایەنگیری بۆ باوەڕ و ئامانجی قەراردادە ناکاتە ڕابەری لێکدانەوەکانی چونکە ئەو دەیەوێ «ڕاستی» بدۆزێتەوە، دیارە کە هەڵپەش تێکەڵ بە توێژینەوە بوو ئیحتیمالی بەهەڵەدا چوون پتر دەبێ، خۆ کە هات و مەیلی لایەنگیری بەسەر لێکدانەوەی توێژەرەوەدا زاڵ بوو هەر بەجارێ لە ڕێبازی زانست و ڕاستی دەترازێ، وەک دەشزانین پیاوی زانا لە هی گومڕا زاڵترە بەسەر هۆش و لێکدانەوەی خۆیدا و ئاسانتر لە مەیلی بێژۆکی نەفس ڕەها دەبێ.

ئنجا هەروەک بە خوێنی ساردەوە دان بە شیرنایی شەکردا دەهێنێت هەروەهاش دەتوانێ بێتەرەفانە چاوەنۆڕی ئەو ئەنجامانە بێت کە لێکدانەوە و ئەزموون لە جیهانی ماددی و مەعنەویدا دەریان دەخات. مرۆڤی ڕۆشن دڵ بە پێچەوانەی مرۆڤی کوێرەوار دڵگەرمیی بۆ جۆر و چەند و چۆنی ڕاستییان بەکار ناهێنێت لە پێشەوەش بڕیاری ڕاستی شتان نادات. ئەمە خەسڵەتی مرۆڤی زانای تەواوە، خۆ ئەگەر تاڕادەیەکیش لایەنی مەیل و حەزی فیتری بەرەو ڕووکارێکیەوە ببات دیسان لەچاو مرۆڤی گومڕادا هەر بە حەقپەرست دەناسرێ.

بەهەمەحاڵ مرۆڤی دڵ ڕوون سەد جار لە مرۆڤی دڵ تاریک خێراتر و ئاسانتر قەناعەتی پووچەڵ بە هی ڕاست دەگۆڕێ، هەر بۆیەشە ئەو بیروڕایانەی کە لە ڕێی زانست و ژیربێژی و تەجرەبەوە پەسەند دەکرێن زووبەزوو بە هی چاکتر و ڕاستتر دەگۆڕدرێنەوە تاکوو دەبینین لە ماوەی سەد ساڵێکدا زوربەی ئەو قەناعەت و نەزەریانەی لە مەیدانی زانستدا بە ڕاست خۆ دەنوێن جێگە بۆ قەناعەت و بیروڕای تازەتر چۆڵ دەکەن، کەچی ئەو ئەفسانانەی شەڕیان بە کۆلۆمبۆس دەفرۆشت دوای ٤٠٠ ساڵیش لە دۆزینەوەی ئەمەریکا یەخەگیری ئاسمانگەڕی دەبنەوە. فەلسەفەی ئەفلاتوون و مەنتیقی ئەرەستوو کە لە سەردەمی خۆیاندا ڕۆشنترین بیری پێشڕۆ بوون یەک دێڕیان تێدا نەماوەتەوە هەڵنەگێردرابێتەوە کەچی دێو و درنجی سەردەمی ئەوان و پێشووتریش هەر دێنەوە خەون و خەیاڵی ئەم سەردەمە هی تازەبابەتیش پەیتا پەیتا لە زاوزێ کردندایە.

تاریکیی هۆشی گومڕا گەلێک بەردەوامترە لە ڕۆشنایی هۆشی بینا. جگە لەوەی کە بەردەوام بوونی ڕووناکایی بەدرێژایی ئەزەل و ئەبەد دەبێ لێی خەرج کەیت و پێوەی ماندوو بیت و بی خوێنیت و تێی بگەیت و ئیمانی پێ بهێنیت و بە دەرسی بڵێیتەوە کەچی تاریکایی نەفس و هۆش لە خۆوە زاوزێ و

زەنەش دەکات و چ ئەرک و مەسرەفی ناوێت و ئەگەر بە چرای زانست نەی ڕەوێنیتەوە بەبەریەوە هەیە هەموو جیهان بتەنێتەوە. فکری ڕووناک وەک چرایە، هەر نەوتی برا دەکوژێتەوە. جگە لەمانە، بابەتی زانستی تەتبیقی هەڵپە و کلّپە و حەماسەت و عاتیفە هەڵناگرێ. بە نموونە کە زانیمان مانگ گیران کشانی سێبەری ئەرزە بەسەر مانگدا چ هۆیەکی پەلەفرە و فێ گرتن و تەنەکەلێدان لەو زانینە ساردوسرەوە یەخەگیری مرۆڤ نابێ، بە پێچەوانەی ئەوەی کە شەیتان و جنۆکە مانگمان لێ تاریک بکەن. هەر بەو پێیە لە نێوان زانستەکانیشدا ئەوەی بەڵگەی ئەزموونی لەگەڵدا بێ کەمتر دەمەتەقەی دڵگەرمانەی بەدەورەوە هەڵدەستێ کەچی زانستە ئینسانیەکان لەچاو زانستە تەتبیقیەکاندا لەوانەن تاڕادەیەک مرۆڤ بەرەو دڵگەرمییەوە ببەن.

بیرکردنەوەی ماددیی تەقلیدی لەبەر خۆلکاندنی بە تەفسیری ماددی یەکسەر و پاتەوپاتەوە ناتوانێ دەربوونەیەکی گشتی فکر بۆ ناو ئەو ژێرزەمینە تاریک و نووتەکانەی سەلبییەتی زات و هۆشی مرۆڤ بکاتەوە چونکە هەر لە سەرەتای بۆچوونەکانیەوە پەک خستنی دەوری زات و هۆشی مرۆڤی بە ئەستۆی خۆیەوە گرتوە. وەک دەشبینین هەموو چالاکیەکانی ئێستا و هی ڕۆژگاری لەمەوبەر دەداتەوە بە هاندەر و کاریگەرەکانی دەوروبەری ماددی، هەرچی دەستوورەکانی کۆمەڵایەتی و مێژووش هەیە هەر لەو دەوروبەرە و گۆڕانێکی تێیدا پەیدا دەبێ هەڵیان دێنجێت بێ ئەوەی لایەنی ناماددیی مرۆڤ کە هۆش و زاتە تێکەڵ بەو یاسا و دەستوورانە بکات. ئنجا کە بەلای بیری ماددیی تەقلیدییەوە مرۆڤ وەها بەردەست و بێدەسەڵاتی ماددە و دەوروبەر بێت و وەک ئاوێنەی بێگیان تیشکی واقیع بداتەوە بێ ئەوەی بتوانێ بە ئیرادە و دڵخواز تیشک نەداتەوە ڕێم هەیە بڵێم ڕەنگە بابای ماددی وەها پەنجە لە بیروڕاکانی خۆی گیر بکات فەرقی نەبێ لەگەڵ دەروێشی تەریقەت، پتریش لە خەڵق چاو و مێشکی خۆی لەو ڕاستیانە دابخات کە ڕۆژانە قەناعەتەکانی بەدرۆ دەخەنەوە چونکە کە لە ڕێی نەزەریەکەوە وەها دابنێت هەڵینجانی دەستوورەکانی لە ماددەی بێ شوبهەوە تیشکی ڕاست و دروستی داوەتەوە و دنیای بۆ روون کردۆتەوە ڕێی نابێ خەیاڵی بۆ دەوری سەربەخۆی زات و هۆش و زانین و نەزانین و هەڵوەستی شەخسی و مەیل و ئارەزۆی نەفس بروات کە تەئسیرێکیان ببێ لە جۆری تێگەیشتن و تێ نەگەیشتن و ویستن و نەویستنی دەوروبەرەکە. هەروەک ئاوێنە شکڵی واقیع دەداتەوە بێ ئەوەی تێی بگات وەیا بتوانێ شکڵەکەی نەداتەوە، هەروەهاش دەبێ مرۆڤ بە سازی دەوروبەری هەڵپەڕێ بێ ئەوەی بتوانێ هەڵ نەپەڕێ. ئەمە قەناعەتی بیریاری ماددییە لە بارەی بیروڕا ماددییەکانی خۆیەوە کە گۆیا وەک گڵۆپ تیشکی بە تاریکاییدا بڵاو دەبێتەوە کەچی لەوانەیە نەزەریەکەی بە تیشکی ڕەنگاوڕەنگ و دەسکرد دنیای دەوروبەری بۆ ڕەنگ کردبێ نەک روون کردبێ وەیا لە گۆشە و سووچی چاوغەڵەتێنەوە پرشنگی هاویشتبێ وەیا جێگەیەکی ئاشکرا کردبێت و یەکێکی شاردبێتەوە وەیا... وەیا... کە هەمووی ئیحتیمالی بەسەهوو چوون و بە سەهوو بردنی مرۆڤ بەدەستەوە دەدەن ئنجا لەوانەیە چاوەکانی وردبین نەبن وەیا فەرق بەچاوبەستەکێی تیشکە دەسکردەکان نەکەن وەیا نەزانێ مەبەست لە زیاد و کەم کردنی تیشکەکان بە سەهوو بردنی مرۆڤە... ئنجا ڕەنگ بێ مرۆڤ لەگەڵ بێعەیبی و تەواوی نەزەریەکەی وێڕای ڕاستی و دروستیی تیشکەکانی حەز بەو شتە نەکات کە ڕوون دەبێتەوە وەیا بڕوای پێ نەکات وەیا کە حەزی لێ

کرد و بڕوای پێ کرد بۆی نەیەتە جموجووڵ وەیا نەوێرێ دەستی بۆ بەرێت، لەوانەیشە بۆی شەیدا بێت و بە هەموو فێڵەکانی هەڵخەڵەتێ و خۆیشی لەبەر بمرێنێت... دوور نابینم هەستیش بە فڕوفێڵەکانی بکات و هەر بە قوربانیشی بێت.

خولاسە لەخۆڕازی بوونی نەزەریە بە هۆی ئیدیعای ماددی بوون و واقیعی بوونیەوە دەوری زاتی مرۆڤ بێتەرەف و ناکاریگەر دەکات و دەیداتەوە بە بڕیاری داخوازیەکانی ماددی و ئەو دەوروبەرەی کە نەزەریەکە دەڵێ لەوەو تیشک دەدەمەوە. ئنجا کە هەڵوەستی نەزەریە لە ئاست دەورە ئیجابیەکەی زات و هۆشی مرۆڤ وەها لووتەلا و ئینکار کردوو و بایەخ نەدەر بێ چۆن دێت حیسابی دەورە سەلبییەکەی دەکات. لەبەر تیشکی ئەم لێکدانەوەیەی لەگەڵ خوێنەری کورددا دەیکەم دەتوانم لە ڕێی تێ خوێندنەوەی دەوری سەربەخۆی زات و هۆشی مرۆڤەوە تەفسیری لە یەکدی جودابوونی هەڵوەستی دوو برایان بکەم کە هەردوویان لە یەک بێشکەدا گەورە بووبن و یەک جۆرە ژیانیان ڕابواردبێت و یەک جۆرە ترس و ئومێد کاری لە ژیانیان کردبێت و یەک تاکە ئامانج میللەتەکەیانی بزاوتبێت، هۆی جودابوونەوەشیان بایی زەڕڕەیەک نەچووبێتەوە بۆ جودایی سوود و زەرەر و بەرژەوەند و ترس و تەما: زۆر بە ئاسانی یەکێکیان لە ڕێی دەرس دانی بەرەو چینایەتییەوە دەبێتە کۆمیونیست ئەوەی دیکەشیان بە بیستنی قسەی ئایینی وەیا لەبەر مەشرەبی سۆفیانە بەرەو مزگەوت دەڕوات، سێیەمیشیان پەندی قەومایەتی دەچێتە مێشکییەوە و دەبێتە وەتەنپەروەر.

ئەم جوداوازییە و چەندەهای دیکەی وەک ئەویش، بە غەیری تەفسیری نەفسی و زاتی [کە دەکاتەوە تەفسیری بەشەری] شی ناکرێتەوە چونکە بەرژەوەندی ماددی و هاندەری تایبەتی دەوروبەر دەستیان نەبوە تێیدا. خۆ ئەگەر بگوترێ باوەڕ هێنان بە جۆرە قەناعەتێک وەیا جۆرە بەرژەوەندێک، قەومی بێ و چینی بێ، لەوانەی لە دەوروبەری مرۆڤدا هەن هەر دەبێتەوە تیشک دانەوەی دەوروبەرەکە، لە وەرامدا دەڵێم:

١- تیشک دانەوەی دینداری وەیا قەومایەتی و چینایەتی لە خۆوە خەڵقەکە بڕبڕ ناکات: دەبێ زاتی مرۆڤ یەکێک لەوانە هەڵبژێرێ ئنجا لە براکەی جودا بێتەوە. بەهەمەحاڵ هەرگیز نەمگوتوە زاتی مرۆڤ بێ مادده و بێ دەوروبەر دەجمێت و دەجووڵێت، چی گوتوومە ئەوە بوە کە «زات» تاکە کاریگەری ئیجابییە و تەفاعول لەگەڵ بوونەوەردا دەکات یا لە ڕێی ڕاستەوە یا لە ڕێی چەوتەوە.

٢- تیشک دانەوەکە تێمان ناگەیەنێ بۆچی هەریەکێک لەو برایانە تیشکێکی جودای هەڵگرتەوە خۆ دەوروبەری ماددی نەهات هەر تیشکە بە مل برایەکدا ببڕێت، هەڵبەت دڵخوازی شەخسەکە - بیژۆک بێ وەیا پەسەند - سەرپشک بوە لە هەڵگرتنەوەی تیشکەکەدا.

٣- لەلایەن گرتنەبەری ڕێی دینەوە ماددییەت هیچ قسەی پێ نامێنێ چونکە هەروەک حیسابی ئاو بۆ ئاگر ناچێتەوە هەروەهاش مەعنەوییات ناچێتە دەستە تەرازووی ماددییەتەوە لەو ڕووەوە کە فکری ماددی پشت ئەستوورە بە پووچاندنەوەی نرخی مەعنەوییات ئنجا چۆن دەشێ هێزی مەعنەوییات بدرێتەوە بە مادده؟ کەس قۆنتەراتی گرتوە هێزەکەی بۆ بدزێتەوە؟

وەک دەبینیت تەفسیری ماددی کە دەوری «زات» لەبیر خۆی دەباتەوە لە هیچ ڕوویەکەوە ئەو سێ

هەڵوەستە جودایە لە سێ براوە روون ناکاتەوە چونکە ئەو باوەڕەی کە زەنەی هۆش و زاتە و لە هەناوی مرۆڤدا دەرسکێت نەک لە فابریقە و کێڵگە و ڕەز و باغدا وەها لە مرۆڤ دەکات مل بداتە ڕێبازی ئەو بەرژەوەندە ماددی وەیا مەعنەوییەی کە جێی قەناعەتی باوەڕەکەیەتی هەر بۆیەشە مومکینە مرۆڤ لە خەندەقێکەوە بۆ ئەوی دیکە بپەڕێتەوە و لە ماوەی عومریدا چەندین جار خەندەق گۆڕکێ بکات [کە دەکاتەوە عەقیدە گۆڕکێ] بێ ئەوەی بەرژەوەندی ماددی لەوەدا دەخلێکی هەبێت وەیا ترس و هەڕەشە ڕێ خۆشکەرەوە بووبێت. پیاوم دەوێ بوێرێ لەگەڵ ١٠ گەنجی سانەوی و جامیعەدا بە شیرنایی مادده و پاره مامڵەتی دڵ و دەروونیان بکات.

سەرەڕای ئەمانەی گوتران دەشێ لەڕێی تەفسیری هۆشەکی - نەفسییەوە تێبگەین بۆچی بابای دیندار وەیا قەومی وەیا چینپەروەر گەلێک بەولای پێداویستی باوەڕەکەی خوێنگەرم و دلڕەق و سەررەقیش بێ تا هەندێ جار بگاتە پلەی خوێنرێژیش. هەر یەکێک لەمانە دوای ئەوەی باوەڕەکە دەنیشێتە دڵیەوە، بە هۆی کاوێژ کردنەوەی بەردەوامی ڕاگەیاندن و دروشمەکانی ئەو باوەڕە و پتر ئۆگربوونی پێیەوە و کەڵەکەکردنی خۆشویستنی ئەو و ڕق هەڵگرتن لەو باوەڕانەی سەری بۆ دانانەوێنن، وێرای هان دان و تانووت و دڵدانەوەی ڕابەرەکانی کە هەمووی هەر زات و نەفس و هۆشی دەورووژێنن، ورده ورده دەروونە نەگەییشتوە نەمەییوەکەی دەکەوێتە بەر تاوی ئەو تاریکییەی کە لەو تەرزە حاڵەتەدا لە باوەڕەکەیەوە هەڵدەستێتەوە، ئیتر تیژڕۆیی زاتە بێباکە فوودراوە کوێربوەکەی وەهای دەرەتێنێ کە هیچ خزمایەتی بە ئەسڵە باوەڕەکەیەوە نەمێنێ.

لەوانەیە بابایەکی مرۆڤدۆست Philanthropist هەر لە ڕێی کوتانەوەی بەردەوامی گوتە و پەندەکانی ئەو باوەڕەوە بگاتە حاڵەتێکی نەفسی وەها کە فەتوای لەناوبردنی هەموو ئەو کەسانە بدات کە سەر بۆ باوەڕە مرۆڤدۆستەکەی فروو ناهێنن. بەلای بینینی منەوە هێندەی تیشکی نیوەڕۆ ئاشکرایە کە ئەگەر ئەوانەی سەدان ملیۆن خەڵق بەدوا باوەڕەکانیان کەوتوون ڕۆحیان بێتەوە بەر و بێنەوە ناو مریدەکانیان و دەقی نەزەریەی هەوەڵ جاریان پێ ڕابگەیەننەوە، ئەو مریدانە هەر بە حوکمی باوەڕە زۆر گۆڕاوەکانیان ئیعدامیان دەکەن، هەزار جارانیش بڵێن کوڕینە ئێمە خاوەنی باوەڕەکە و دینەکەتانین کە ئێمەی تێدا دەپەرستن کەس گوێیان ناداتێ و دەڵێن ئەمانە یا دەجاڵن یا پیاوی ئیستیعمارن یا شێتن.

بە خەیاڵ عیسا پێغەمبەری دڵسۆزی ئاشتیخوازی مرۆڤدۆستی شەڕنەویستی فریشتەئاکاری هێمن ڕاگوێزە بۆ سەدەی حەڤدەم و ڕووبەڕووی دادگای Inquisition ی کەنیشتەی خۆی بکە کە هەر بە ناوی پاراستنی ڕەوشت و یاسا و ئایینی عیسا پێغەمبەرەوە چاوی بێگوناهانیان هەڵدەکەند: ئاخۆ سەرۆکی دادگای کەنیشتەی ئەو سەردەمە کە وەکیلی عیسا بوو چی لە عیسا بکردایە؟ بێگومان هەر تاکە گوتەیەکی عیسا کە لەبەر دەمی دادگادا شەفاعەتی بۆ بێتاوانێک بکردایە دەبوە بەڵگەی تاوان و گوناه و کفر و زەندیقایەتی کە دە جاران بەشی ئیعدام کردنی شەفاعەتکارەکەی بکردایە. بە خەیاڵ، دیسانەوە، مارکس لە هەرای نێوان ڕووسیا و چین بەدەنگ بهێنە: بێگومان مارکس ناتوانێ بێتەرەف بوەستێ چونکە لەسەرەتاوە فەلسەفەکەی بریتی بوە لە یەخەگرتنی ئەو واقیعەی پێی ڕازی نەبوە، ئنجا یا دەبێ لایەنێک بگرێت و لایەنەکەی تر ببێتە ناحەزی، یاخود دژی هەردوو لایەن بوەستێ کە ئیتر بە

هەردوو لایان یەک دەنگ و یەک ئاهەنگ لە «مارکسایەتی»ی دەیەخن هەر نەبێ بە بەهانەی ئەوەی کە مارکس کوڕی سەدەی نۆزدەم بوە و بە کێشانەی ئەم سەردەمە کۆنەپەرست دەردەچێ.

ئەم تەرزە پشتڕێ بوونە لە بیروباوەڕی ڕەسەن تا ئەوەی بە ناوی «تطور» بیروباوەڕێکی پێچەوانەی خۆی لێ بەوەلەد دەهێنێ هەرگیز «تطور» و فراژی بوون و بەرەوپێش چوون و «تکامل» نییە بەڵکوو پوانەوە و بەسەرچوون و ئیفلاسی باوەڕەکە ڕادەگەیەنێ هەرچەند ناوی خۆشکەڵەشی لێ بندرێت. بە نموونە دەڵێم هەموو ئەو تەئویلانەی بە ناوی نوێ کردنەوەی دین بنگەکانی دین هەڵدەوەشێنن و مۆدیلی تازەبابەتیان لە جێگە موتربە دەکەن، لە حەقیقەتدا ڕیسوا کردنی دینە نەک نوێ کردنەوە و دەوڵەمەند کردنی، وەک ئەوەی مەلایەک بە نیازی ئاسان کردنی سەلماندنی دین بێت و تەئویلی ئەو ئایەتانە بکات کە موژدەی داهاتنی قیامەت دەدەن. لە ڕاستیدا مەلاکە کۆڵەکەی دینەکە دەرمێنێت چونکە ئەگەر قیامەت نەبێ دینەکە لە بنەڕەتدا لزومی نامێنێ.

تەئویلی ئەوتۆیی چ لە دین بێت و چ لە فەلسەفە و کۆمەڵایەتی و ئابووری بێت دەکاتەوە بەدرۆ خستنەوە و ئیفلاس پێ کردن نەک «تطور». منداڵی نێرینە کە وردە وردە نیشانەکانی نێرایەتی لێ دیار دەدەن تا دەگاتە پلەی گەنجایەتی و پیاوەتی بەڕاستی تطوری کردوە بەڵام کە لە عومری دوازدە ساڵیدا بوو بە کچ (وەک کە ناوناوە ڕوو دەدات) کارەکە لە تطور دەردەچێت و دەبێتە جۆرەک لە جۆرەکانی «استحالة transmogrification».

بەشی هەرە زۆری ئەو تەرزە ئیفلاسەیە کە بەسەر بیروباوەڕاندا دێت بە چاوبەستەکێی فێڵبازانە و ترسنۆکانەی قسەلووسان ناوی «تطور» ی لێ دەندرێ و دەکرێتە بەڵگەی هێز و پێز و قابیلیەتی ژیانی بیروباوەڕەکان، ئەمەش چ پێوەندی بە ماددییەت و مەوزووعییەتەوە نییە، بە پێچەوانە، کاری زاتی بەد و ناپەسەندی ئەو ڕابەرانەیە کە ڕاستی لە خەڵق دەشارنەوە بەڵام بە هۆی نەزانی و کەم بڕشتی و کولی زات و هۆشی زوربەی خەڵق مومکین دەبێ ڕابەرە درۆزنەکان تەئویلی نادروست بۆ پاراستنی ئابڕووی باوەڕە ئیفلاس کردوەکانیان بهێننەوە: ئاپۆرەی خەڵق بێ مامۆستا ئامادەیە تەفسیری جنۆکاوی لە دیاردە سروشتییەکان بداتەوە، چ جایی ئەوەی لە مەڵبەندی کۆمەڵایەتی مامۆستای جادووگەری لێ ڕاست بێتەوە.

ئەم تەقڵە لێدانەی بیروباوەڕ لەبەر تیشکی لێکدانەوەی ماددیی تەقلیدی کە بایەخ بە دەوری سەربەخۆی زات و هۆش نادات تەفسیر ناکرێ: مارکسایەتی کە تەمای بێ ببێتە هۆی یەک گرتنی بزووتنەوەی هەموو ئەوانەی یەکیان نەگرتوە، دواتر خۆی لە بارێکدا ببینێتەوە کە مارکسیەکان یەکدی نەگرن، بەڵکوو بەشەڕیش بێن، چۆن هەر لە ڕێی تەفسیری مارکسییەوە ئەم تەقڵە لێدانە بە ئاکامێکی ماددی و پێشرۆ و چاوەڕوان کراوی مارکسایەتی قبوڵ دەکرێ؟ ئەگەر بسەلمێنم، بە پێی نەزەریەی مارکس پێویستە مارکسیەکان ببنە دوژمنی یەکدی تا ئەوەی لەبەر ناکۆکیی ناوخۆیی دۆستایەتی ئیمپریالیزم بکەن، وەیا مەسیحیەکان بە فەرموودەی ئەو مەسیحەی دەیگوت «ڕوومەتی ڕاستەت وەرگێڕە بۆ ئەو کەسەی لە ڕوومەتی چەپتی داوە» خەڵقی بێتاوان دەسووتێنن، بۆچی نەسەلمێنم سەرمایەدار لەبەر خاتری کرێکار خۆی دەوڵەمەند دەکات، ئیستعماریش بە نیازی خزمەتی میللەتە ژێردەستەکان داهاتیان

بۆ خۆی دەباتەوە، دەرەبەگیش بۆ بەختەوەری فەلاح سوورانە دەستێنێ؟ من ئەگەر لەبەر تیشکی نەزەریاندا سپی بە زەرد ببینم و دەنگ نەکەم نابێ لەو دزەش بەدەنگ بێم کە پارێزم بۆ دێنێ... نابێ لەو دۆستەشم مەمنوون بم گیانبازیم بۆ دەکا... نابێ بەسەرکەوتن دڵخۆش و بە تێشکانیش دڵتەنگ بم.

هەرگیزاو هەرگیز تەقڵە لێدانی بیروباوەڕان لە ڕێی شی کردنەوەی ماددییەوە تەفسیر ناکرێ تا عامیلی هەرە کاریگەری هۆش و زات و مەعنەوییاتی لێ بەکار دەهێنێ. ئەو فەلسەفەیەی کە لای وەهایە خۆی تیشکی ماددەیە ناتوانێ تێم بگەیەنێ چۆن ئەم تیشکە دوای دەیان ساڵ لە دڵ و دەروون و مێشکی باوەڕ پێ کردوەکانیدا بەرەواژ دەبێتەوە هەر واشدەزانن بیروباوەڕەکەی پێش دەیان ساڵە و بەرەوپێش چوە، زۆر جاران دان بەوەشدا ناهێنن کە «تطور» ی کردوە و دەڵێن هەمان تیشکی هەوەڵ جارە بەڵام وەک کە مریشک جووجەڵە هەڵدێنێ ئەویش ڕاستی تازەی هەڵێناوە، وەیا ئاشکرای کردوە، کەچی لە حەقیقەتدا ناواقیعیەت و کەموکووڕیی نەزەریەکە هەڵەی لێ بەدیار کەوتوە و هەڵەکە ڕاست کراوەتەوە وەیا بە هەڵەیەکی دیکە گۆڕدراوەتەوە.

بە نموونەی ڕوون کردنەوە دەڵێم ئەو قەشانەی لەسەر دان هێنان بە سووڕانەوەی زەوی خەڵقیان دەسووتاند ناتوانن بڵێن هەر خۆمان و بیروباوەڕە کۆنەکەمان بەیەکەوە «تطور» مان کردوە کە ئێستا دان بە ئاسمانگەڕی و سووڕانەوەی زەوی و هەموو ئەو ڕاستییانەدا دەهێنین کە خەڵقمان پێوە دەکوشتن، خۆ ئەگەر ئەمەیان لێ بسەلمێنین دەبێ کۆپەرنیکۆس و گالیلیۆ و زانا کوژراوەکان تاوانبار بکەین بە گوناهی ئینکار کردنی سووڕانەوەی زەوی. لێرەدا قەشە و باوەڕە کۆنەکەی تطوری نەکردوە، زانینەکەی کۆپەرنیکۆس و دووربینەکەی گالیلیۆ و باوەڕی زانا کوژراوەکان تطوریان کردوە بۆ قۆناغی ئاسمانگەڕی و زانستە سەرسووڕێنەکەی فەلەکناسیی نوێ. قەشەکان هەر ئەوەندەیان لێ دەسەلمێندرێ بڵێن لێمان ببوورن لەو تاوانە و هەڵەیەی کە تاریکبینی لە کۆندا پێی کردووین مەرجیشە هیچی دیکەی وەهامان لێ ڕوونەدات.

کەواتە هەڵوەستی قەشەکان هەرگیز نابرێتەوە بۆ ڕێبازی تطور، بەڵام دەتوانین بڵێین لەوە بە پێشتر فەلەکیاتی یۆنانیەکان بوو تطوری کرد بەرەو دۆزینەوەی فەلەکناسی و بزووتنەوەی ئەرز و ئەستێرە گەڕۆکەکان... و هتد... هەرچەند لەو سەردەمەدا زانستەکە وای دادەنا کە ئاسمان بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە چونکە ئەوسا هیچ ڕێگەیەکی دیکەی زانستییانە نەبوو تەفسیری هەڵاتن و ئاوابوونی ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەکان بکات، تەنانەت ئەو فەلەکیاتە بە پێی سەردەمی خۆی هێندە پێشکەوتوو بوو دەیزانی مانگ گیران و ڕۆژگیران چین... مانگ تاریکە... چەندین دەستووری پەنامەکی سەر بە ئاسمان و ڕیازیاتی هەڵێنا بوو.

ئەم تەرزە فەلەکناسییەی ویستوویەتی لەگەڵ سروشت جووت بڕوات بە بەریەوە هەیە پێبەپێ بەرەوپێش بچێ و بڕەسێ بەڵام کە گوتت شێخی فلانە شوێن حەفت ساڵان جلەوی ڕۆژی ڕاکێشاوە لێت چاوەڕوان ناکرێ لە ڕێی ئەو باوەڕەوە هەتا هەتایێ بگەیتە تاکە یەک ڕاستی فەلەکناسی: دەبێ لە پێشەوە باوەڕەکەت بکوژیت ئنجا بەرەو ڕۆشنایی ئاسمان و مانگ و ڕۆژ بڕۆیت، ئنجا کە فێری زانستی فەلەک بوویت ناشێ بڵێی لە هیمەتی باوەڕە پووچەڵەکەی جارانم گەییشتم بەم زانستەی ئێستاکەم.

نموونەیەکی دیکەی وەک ئەم بابەتە ئەوەیە کە ماددییەکان لە ڕێی شی کردنەوەی ئابوورییەوە زانستی سایکۆلۆجییان بە فڕوفێڵی بۆرجوازیەتی دادەنا لەو ڕووەوە کە بەلای باوەڕی ماددیی کۆنەوە نابێ نەفس کە شتێکی نائابووری و ناماددییە ببێتە هاندەر و بزوێنی مرۆڤ بەو جۆرە سەربەخۆیەی کە سایکۆلۆجی لێی دەدوێت، لەبەر ئەمە خوێندنی ماددەی سایکۆلۆجی لە زانکۆکانیان قەدەغە کرابوو. دواتر کە زانستەکە وەها پەرەی ستاند نەشێ پشت گوێ بخرێ ماددەی سایکۆلۆجی خرایە بەرنامەی خوێندن بە نیازی پووچاندنەوەی وەک مەلایەکی مسڵمان باوەڕی دەهری و زندیقان بە دەرس بڵێتەوە بۆ ڕەد لێ دانەوە و بە هەڵە دەرچواندنی. بەڵام سایکۆلۆجی هەر هات و خۆی بەسەر بیری ڕووناکدا سەپاند و گەییشتە پایەی زانستی تەتبیقی ئیتر مەودا لەبەر بیرکەرەوەی ماددیدا وەها تەنگ بۆوە کە چی دیکە نەتوانێ لە پەنا وشکە باوەڕەکەی خۆیەوە ئینکاری ڕاست بوونی بکات وەیا بوێرێ توهمەی بۆرجوازیەتی وەپاڵ بدات، بەڵام دیسان بەتەواوی کۆڵی نەدا و بە منگەمنگ و قسە جوینەوە و زمان گرتن و وشەسازی بای دایەوە و لە پشت زانستە مێژووکردەکەوە تێی کرد و گوتی «سایکۆلۆجی مارکسی زانستی تەواوە نەک هی بۆرجوازیەتی...!!» ئیتر بەلای خۆیەوە زانستەکەی بۆ بەرەی مارکسیست دزیەوە، ئەوەی ڕاستیش بێ لە بازاڕی مامڵەتی سیاسیدا دزینەوەکە کارێکی سەرکەوتوو بوو چونکە مارکسیستەکان بە گشتی لێیان خۆش هات. کەسم نەدیت و نەبیست لەو مارکسیستانە بەگژ فاک و فیکەکەدا بێتەوە و ساختەکاریەکە ڕەفز بکات. بەڵام لە دەستە تەرازووی ئینساف و مەنتیق و شەرم و شکۆدا ئەم تەرزە تەقڵەلێدانە جۆرە بەردەوام بوونێکە لەسەر گوناهە هەرە زوەکەی ئینکار کردنی سایکۆلۆجی ڕێ خۆشکەرەوەیشە بۆ ساختەکاری پێویست لەهەر جۆرە پێش کەوتنێکی زانست بێ کە لەگەڵ دەقی نەزەریەی ماددیدا نەگونجێ، سەرشێواندنی هەموو ئەو کەسانەیشە کە ماتیریالیزمیان لێ بۆتە دین.

بەهەمەحاڵ پێ دزیلکە و پاشەکشەی ئەوتۆیی بە هیچ کلۆجێک هەڵناگرێ پێی بگوترێ «تطور» چونکە ئەگەر ئەم هەڵگەڕانەوە و بادانەوەیە «تطور» بێ ئەدی بیرڕووناکەکانی کە لەسەرەتای پشکووتنی زانستی سایکۆلۆجی وەک مەردی دڵسۆز و ئازا پشتگیرییان لێ دەکرد و لێیان خەرج دەکرد و خۆیانیان تێدا فەرامۆش دەکرد و توهمەی نارەوایان قبوڵ دەکرد چییان بۆ دەمێنێتەوە لە ناو و حورمەت و خۆشی پێیان ڕەوا بدیترێ؟ کە دوژمنی زانستەکە بوو بە میراتگری ئەدی داهێنەرەکەی چ لێ بکەین؟ ئایا دەشێ سەر لە نوێ ببینەوە دۆستی مەعاوییە و یەزید دژی عەلی و حوسێن؟ هەڵبەت دەزانم قسەی من بەشی هەزاریەکی ئەوەش ناکات کە خاوەنی سایکۆلۆجیی مارکسی دان بەڕاستی مەسەلەکەدا بهێنن و خۆیان بە خەتابار لەقەڵەم بدەن [قسەی من ناشگاتە بەر گوێی ئەو تەرزە کەسانە تاکوو بەشی هیچ بکات یا نەکات].

دەزانم قسەکانم بایی هەزاریەکی ئەوەش ناکەن کە یەک زەڕڕە گۆڕین لەو مەیدانەدا پەیدا بکات کە چەندین پێ داگرتنی خەڵەت و پەڵەت تێیدا دەنگ دلێر و بەردەوامە... دەزانم بایی دڵسۆزیەکی کە لە قسەکانمدایە ڕقی ئەو کەسانەش بەسەر خۆمدا هەڵدەڕێژم کە سوارچاکییان لە تەراتێنە و مەقەسەی مەیدانی هەڵبەستنەوەی فەلسەفیدا شۆرەتی بەستوە لەو ڕووەوە کە ئەگەر ئەم گومان تێ خستنەی من دەیکەم سەربگرێ پایەی هەڵبەستنەوە و پینەچییەتییان دادەلەنگێ ئەگەر نەڵێم ئیفلاس دەکا. ئەمانە و

گەلێک شتی دیکەش دەزانم لەوانەی بەعادەت دێنە ناو حیسابی سوود و زەرەرەوە: لەگەڵ ئەمەشدا بەقەدەر حەسانەوەی سوارچاکان لە پینەچییەتی فەلسەفیدا منیش هەستی حەسانەوە دەکەم کە دێم باری ڕاستی ئەو تەرزە هەڵکەوت و هەڵوەستانە لە مەیدانی فکر و فەلسەفە دەردەبڕم ئنجا لە گۆشەیەکی «توقع» ی زێدە کزیشەوە زڕە ئومێدێکی دەنگ دانەوەی ئەم ڕاستییانە لە دڵ و مێشکی کەمتاکورتێکی گەنجی کورددا، لەپێشەوە، پاداشێکی مەعنەوی خۆ ماندوو کردنەکەمم پێ دەدا کە ئیتر خامۆش بوونم بە زەرەر دەگەڕێ.

لێرەدا دەبێ ئەوەش بڵێم کە دان هێنانی هەڵەکردوان بە هەڵەی لێرەبەپێشەوە نابێتە چاکە و پیاوەتی ئەگەر سوور بن لەسەر هەڵەی ئێستا و دواڕۆژیان. من چیم لەوەداوە دەروێشێک بەخێری خۆی دان بە ساختەگەری شێخێکی سەد ساڵ لەمەوبەردا بهێنێ ئەگەر لێی داوا کردم چاو لە ساختەی ڕابەری ئێستاکەی بپۆشم؟ کەی دادی من دەدا ڕێم پێ بدرێ ڕەخنە لە هەڵەی کۆن بگرم ئەگەر ڕێی ڕەخنەگرتنم لە هەڵەی ئێستاکە لێ بگیرێ؟ زۆر جاران پیاوی فێڵباز دان بە هەڵەی کۆنیدا دەهێنێ فرمێسکانیش هەڵدەوەرێنێ هەر بە نیازی ئەوەی فێڵی نوێت لێ بکات. نەختێک ورد بوونەوەی دەری دەخات کە دان هێنانی ناوناوە بەو نادروستییانەی سەرپۆش قبوڵ ناکەن هیچ بایەخێکی نییە لە مەیدانی فکر و فەلسەفە و ئابووری و ڕامیاری و بیروباوەڕدا چونکە مرۆڤایەتی پێویستی بە شەقامەڕێی ئەوتۆ هەیە لە ڕەخنەگرتندا قۆرت و کۆسپ و هەڕەشەی تێدا نەبێ. چ فایدە، دوای پەنجا شەست ساڵ لە داکوتانی ڕەگی سایکۆلۆجی ئنجا ئینکار کردوەکە لە کوێرەڕێیانەوە بە تەقیە و ترس و لەرز بەرەو کانیاوی زانستەکەمەوە ببات و نەشیەڵێ بە دڵی خۆم لێی بخۆمەوە؟ ئنجا کە زانستی بێتەرەفی وەک سایکۆلۆجی حاڵی ئەمە بێ بە دەست ڕۆشنبیر و ڕابەری!! کۆتایی سەدەی بیستەم دەبێ مێژوولۆجی و کۆمەڵایەتیلۆجی و ڕامیاریلۆجی و ئابووریلۆجی و بروالۆجی کە هەموویان بابەتی پڕ هەست و خوست و سەرقاڵی و دەمەقاڵێن چ ئازادیەکیان پێ ڕەوا بدیترێ!!؟

لێرەدا نموونەیەکی زیندووی ئەم تەرزە دان پێداهێنانە بە چەرخ و دۆڵابەت دەخەمە بەر چاو تاکوو بە هۆی زیندوەتی نموونەکەوە باشتر بتوانین پەنجە لە بابەتی لێکدانەوەکەمان گیر بکەین:

لە ژمارە ٢٥٥٥ ی گۆڤاری «روزالیوسف» ی سیی مایسی ١٩٧٧ گوتارێکی نووسەری زیرەکی بەرەی چەپی میسر «صلاح حافظ» لە ژێر ناونیشانی «التفكير بأثر رجعي» بڵاو کرایەوە. ڕاستییەکەی سەرلەبەری گوتارەکە ژیرانە و تێگەییشتوانەیە بەو پێوانەیەی کە نووسەری خستۆتە سەر نووسین بەڵام هەموو نووسینەکەشی جێی لێ پێچانەوە و بەسەرگرتنەوە و لێ بەدەنگ هاتنە هەرچەند ئەوەی لێرەدا کارمان پێیەتی چەند دێڕێکی سەرەتای گوتارەکەیە و بەس. دوای هەندێ گوتە و ڕستەی وەک دەربوونە بۆ ناو بابەتی گوتارەکە، نووسەر دەڵێ:

«انتهى عصر الشيوعية الدولية واصبح الصراع سافرا فيما بين برلين وموسكو وبين بلغراد وبكين ومابين صوفيا وبلغراد، ولكن حكماءنا مازالوا مصممين على ان الماركسية ضد الاستقلال ويخوضون معاركهم ضدها تحت راية "الولاء للوطن"».